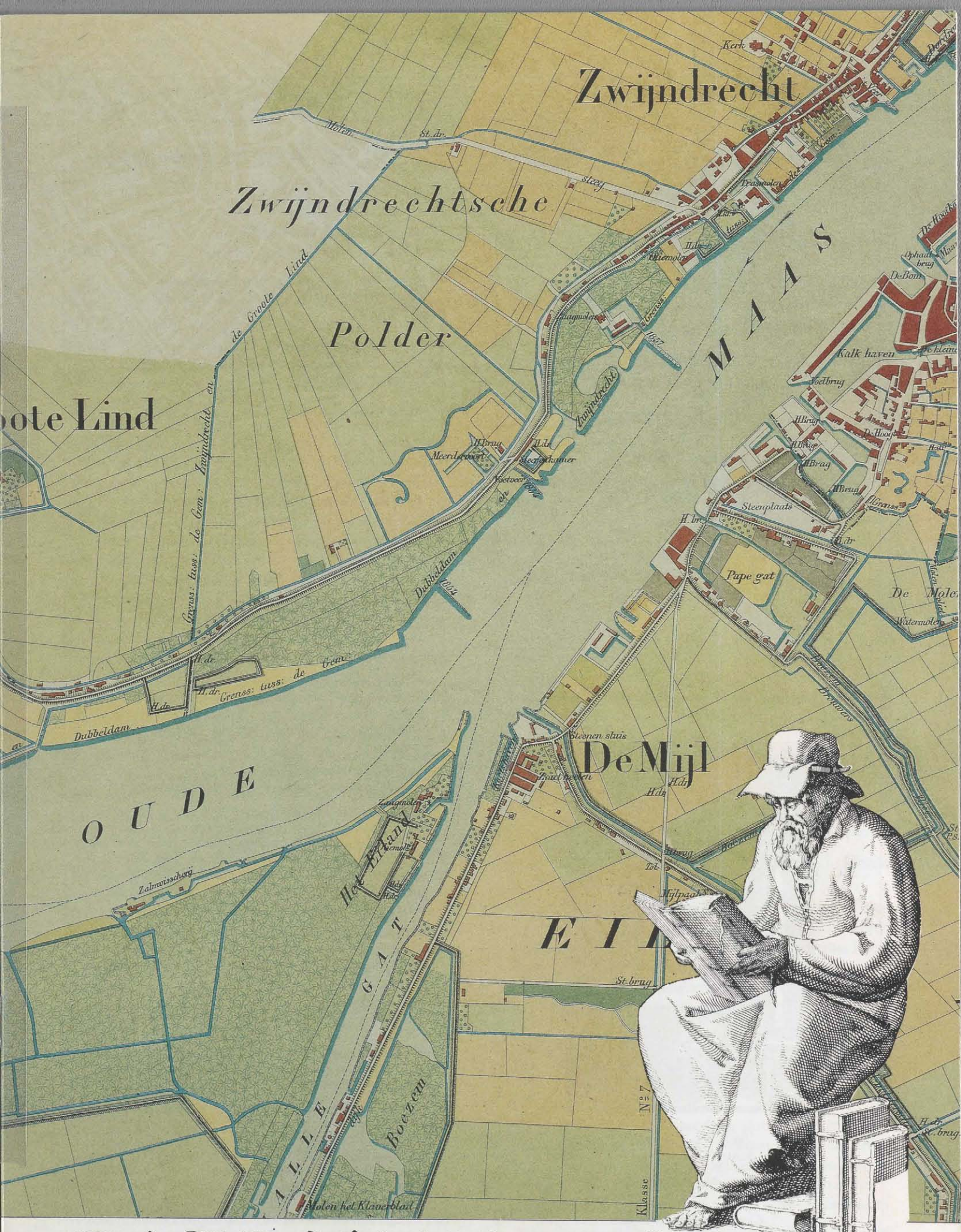

CAERT-THRESOOR

TIJDSCHRIFT VOOR DE GESCHIEDENIS VAN DE KARTOGRAFIE IN NEDERLAND 14e jaargang 1995, nr. 2

Antiquariaat
Het Bisschopshof

Oude Boeken, Prenten en Kaarten

J.W. Kervezee

Lichte Gaard 1
3511 KT Utrecht 030-314093

Nederlandse stads- en dorpsgezichten
Kaarten en plattegronden
Plaatsbeschrijvingen en atlassen
Geïllustreerde boeken

MERCATOR

Achter Clarenburg 2
3511 JJ Utrecht - NL
Tel. 030 - 32 13 42

Catalogus op aanvraag

CAERT-THRESOOR

Inhoud 14e jaargang 1995, nr. 2

Atlas Iprensis, 1570-1639

H.A.M. van der Heijden

25

Restauratie van twee Mercatorglobes uit het bezit van de K.O.K.W. te Sint-Niklaas

P. Peters

37

Varia Cartographica

45

Besprekingen

50

Nieuwe Literatuur en Facsimile-uitgaven

51

Redactie

Dr. H.P. Deys, Drs. M.M.Th.L. Hamelers,
Dr. P.C.J. van der Krogt, Drs. A.H. Ruitinga,
J.W.F. Voogt, Drs. D. de Vries
Drs. J.W.H. Werner

Redactiesecretariaat

Kopij, recensie-exemplaren enz. zenden aan:
Caert-Thresoor, dhr. J.W.F. Voogt, Universiteit Utrecht,
FRW-Vakgr. Kartografie, Postbus 80.115, 3508 TC
Utrecht.

Aanwijzingen voor auteurs

Op aanvraag verkrijgbaar bij het redactiesecretariaat.

Abonnementen en administratie

Abonnementen (alleen per hele jaargang) f 32,50 per
jaar (vier nummers), buitenland f 55,—. Losse nummers
f 12,50. Opgave van abonnementen, adreswijzigingen
en bestellingen van losse nummers aan: *Caert-Thresoor*,
Postbus 68, 2400 AB Alphen aan den Rijn, tel. 01720-
44667, Postgironummer 5253901.

Copyright

Het overnemen of vermenigvuldigen van artikelen is
slechts geoorloofd na schriftelijke toestemming van de re-
dactie.

Advertentietarieven

hele pagina per nr.	f 110,—
halve pagina per nr.	f 80,—
1/4 pagina per nr.	f 55,—
Bij plaatsing in één jaargang (4 nrs.): wisselende tekst 10% korting; zelfde tekst 15% korting.	

ISSN 0167-4994

Afbeelding omslag:

De Oude Maas bij Dordrecht. Detail van blad No. 7 van
de eerste editie van de Rivierkaart van de Oude en Nieu-
we Merwede, in 11 bladen uitgegeven van 1858-1864 op
de schaal 1:10.000.

Het was een van de eerste Nederlandse kaarten in kleu-
renlithografie, door het Topografisch bureau onder lei-
ding van C.F. Eckstein vervaardigd.

Atlas Iprensis, 1570-1639

Inleiding

Tijdens de kartografische tentoonstelling 'Eenheid op Papier. Kaarten der Nederlanden van Keizer Karel tot Willem I' in de Predikherenkerk te Leuven van 5 oktober tot 4 december 1994 werd het publiek in de gelegenheid gesteld kaarten te tonen en te laten schatten. Bij die gelegenheid dook uit Belgisch privébezit een ten dele tamelijk beschadigde composiet-atlas op met 68 kaarten, zo uitzonderlijk van kwaliteit, zeldzaamheid en waarde dat het de moeite waard lijkt hem te beschrijven. Om identificatie van de atlas te vergemakkelijken werd er de naam aan gegeven van de vermoedelijke plaats van samenstelling (Ieper): *Atlas Iprensis*. Meer dan dertig kaarten zijn van sierranden voorzien. Verscheidene kaarten zijn eerste staten van zeer zeldzame exemplaren. Er zijn drie leeuwekaarten op folio-formaat bij. Opvallend is het aantal kaarten van de familie Verbiest. Ook de minder zeldzame kaarten die uit atlas-edities bekend zijn, blijken in zoverre bijzonder dat geen enkele ervan van een rugtekst voorzien is. De oudste kaart dateert van 1570, de jongste van 1639. Op de binnenzijde van de (overigens losse) band staan twee namen waaruit na onderzoek bleek dat de atlas had toebehoord aan twee kanunniken uit Ieper van de 17de eeuw, Franciscus Caron en Cornelis Bulteel. Beiden behoorden tot het kapittel van de kathedrale St. Maartenskerk in Ieper. De eerste was thesaurier en deken van het kapittel en stierf in 1681, de tweede in 1712. In de jaren van Caron behoorde ook Antonius Sanderus tot het kapittel en het is bekend dat deze regelmatig in contact stond met zijn uitgever Hondius in Amsterdam en zich met de bibliotheek van het kapittel bezighield. Misschien dat daardoor te verklaren is dat er zoveel recente kaarten uit Noord-Nederland in de atlas zitten. Caron was blijkbaar de samensteller van de atlas, want zijn naam staat op een oudere strook papier; de tweede was waarschijnlijk de erfgenaam. Zij leefden in een bewogen oorlogstijdperk en in een tijd van kerkelijke troebelen over het jansenisme. In de Devolutie-oorlog, de Negenjarige Oorlog en de Spaanse Successie-oorlog waren de zuidelijke Nederlanden het noodlottig oorlogsterrein en Ieper was van 1678 tot 1713 zelfs bij Frankrijk ingelijfd.

Cornelius Janssenius was van 1635 tot 1638 bisschop van Ieper geweest en na zijn dood was er een heftige discussie over zijn werk en over zijn ideeën ontbrand, waar-

bij het kapittel in elk geval niet tot zijn tegenstanders behoorde.

De hieronder gegeven opsomming is geen volledige beschrijving; zij dient slechts ter vastlegging van het bestaan van de kaarten en ter herkenning van de meest essentiële kenmerken. De atlas zal waarschijnlijk niet voor het publiek te raadplegen zijn en daarom is er naar gestreefd steeds aan te geven of en waar de kaart gereproduceerd is. Er is een in 17de-eeuws handschrift geschreven alfabetische lijst van de kaarten bij, met daarboven geschreven 'To 5' (Tomus vijf). Zouden er vijf van deze atlassen bestaan hebben? De lijst verwijst naar de nummers van de kaarten. De oorspronkelijke volgorde van de kaarten bleek echter niet meer te herstellen, omdat de atlas uit elkaar gehaald is en later in de nummering veranderingen zijn aangebracht. Daarom werd de voorkeur gegeven aan een systematische indeling en een nieuwe nummering.

A - Wereldkaarten

(1) - Nova Totius Terrarum Orbis Geographica ac Hydrographica Tabula / auct. Gul. Janssonio, 1606 (datum in cartouche met opdracht aan C.P. Hooft); Excudebat | Guilielmus Janssonius | Amsterodami sub signo | Solarii deaurati (links onder); Ja vanden Ende sculpsit (rechts onder); 41x55 cm.

De derde staat van deze zeldzame kaart met ondertekening van Van den Ende en aanduiding van 'Fretum le Maire'. Deze in Mercatorprojectie getekende en met een brede sierrand omgeven kaart (links de vier elementen; rechts de jaargetijden; boven de hemellichamen en onder de zeven wereldwonderen) werd later aangepast aan de atlas-uitgave.

Lit. Shirley, entry 255 (afbeelding, Plate 201); Schilder MCN IV, p. 40, 171 en facsimile 7.

(2) - Orbis Terrarum Typus de integro multis in locis emendatus / auctore Petro Kaerio anno 1607; Josua vanden Ende scul. (rechts onder); Petrus Kaerius Excudit Amsterodami (midden onder); 40x57 cm.

Kaerius reproduceerde de wereldkaart van Plancius van 1594, doch drukte de rijk versierde rand met taferelen in spiegelbeeld af. De kaart dateert van 1604 en werd in 1607 met nieuwe datum herdrukt. Volgens Shirley zijn er slechts drie of vier exemplaren van bekend. De kaart werd in kleur en op ongeveer ware grootte door Bricker gereproduceerd. Lit. Bricker, p. 110 (afbeelding); Schilder WM III, Appendix I, nr. 13; Shirley, entry 244.

(3) - Orbis Terrarum Descriptio duobis planis hemisphaeris comprehensa / Nic. Geilekerck fecit (in linker cartouche); Amstelodami | Excudebat Joannes Janssonius A° 1618 (in rechter cartouche); 41.5x56.5 cm.

In twee hemisferen getekende en van versierde randen omgeven kaart in haar tweede staat.

Lit. Schilder MCN III, p. 245, note 322; Shirley, entry 295 (afbeelding Plate 228, gedateerd 1617); zie ook entry 348, Plate 265.

H.A.M. van der Heijden bestudeert de vroege kartografie van de Nederlanden. Hij publiceerde diverse kartobibliografieën en werkte mee aan de tentoonstelling 'Eenheid op Papier' in Leuven.

(4) - Nova Totius Terrarum Orbis Geographica ac Hydrographica Tabula (boven, op één regel); / Petrus Kaerius Flan | der Caelavit et Ex | cud. A° 1622 (in kleine cartouche rechts boven); 45x56 cm.

Van deze wereldkaart in Mercator-projectie met brede sier-rand van ruiterfiguren, klederdrachten en stadsgezichten en met een krans van portretten van ontdekkingsreizigers links boven wordt bij Shirley een herdruk door Lons (1622) afgebeeld, Plate 235 en een latere herdruk door Janssonius (1626), Plate 9. De oorspronkelijke eerste staat van Kaerius van 1622 was tot 1989 onbekend, toen Schilder een exemplaar vond in de Bibliothèque Nationale te Parijs (Ge.DD. 1284).

Lit. Schilder *WM III*, Appendix I, nr 18; Schilder *MCN III*, p. 311, noot 238, p. 206 en 255; Shirley, entry 309.

(5) - Nova Totius Terrarum Orbis Geographica ac Hydrographica Tabula / Auctore N. | I. Piscator (boven onder de rand); C.J. Vischer excudebat 1639 (rechts onder); 45x ca 56.5 cm.

Dit is de eerste staat van deze in Mercator-projectie getekende kaart. De kaart heeft boven en onder een brede rand van twaalf portretten van Romeinse keizers en links en rechts bewoners der werelddelen en stadsaanzichten. De kaart werd herdrukt in 1640, 1648, 1649 en 1652.

Lit. *Atl. Neerl.* III, p. 176 (1); Shirley, entry 350 (afbeelding, Plat 267, gedateerd 1652). Hollstein 209.

B - Werelddelen

(6) - Nova | Europae | Descriptio | / Auctore | Petro | Kaerio | 1614; Petrus Kaerius Flan. | Caelavit et Excud. | Amsterodami (rechts onder in cartouche); 34.6x45.8 cm.

Aan vier zijden met brede sierrand omringd; boven: vijf steden, twee portretten; onder: vijf steden, vier portretten; links en rechts: ieder vier klederdrachten. Van deze kaart zijn vijf exemplaren bekend, waarvan geen in Nederland. Lit. Schilder *WM III*, Appendix I, nr. 44; Schilder *MCN IV*, p. 293 (afbeelding), note 255.

(7) - Asiae | Nova | Descriptio | / Auctore | Petro Kaerio | excusum in aedibus auctoris; Amsterodammi Anno 1614 (boven de schaalstok); 43.5x55.7 cm.

Van deze kaart, omringd met een brede rand van vier klederdrachten (links en rechts) en heersersportretten en stadsaanzichten (boven en onder), zijn slechts acht exemplaren bekend, doch geen enkele in Nederlands bezit.

Lit. *Israel*, nr. 26; Schilder *WM III*, p. 28, nr. 41; Schilder *MCN IV*, p. 293 (afbeelding), note 255.

(8) - Americae | Nova | Descriptio | / Petrus Kaerius Excudit Amsterodami | 1614; Abraham | Goos Sculpisit; 43.5x55.8 cm.

Dit is de eerste staat van de kaart, omringd door een rand van wereldbewoners (links en rechts); portretten van ontdekkingsreizigers en stadsaanzichten (boven en onder). Er zijn slechts drie exemplaren van deze kaart bekend.

Lit. Schilder *MCN III*, p. 254 (afbeelding), noot 334; Schilder *MCN IV*, p. 294 (afbeelding), note 255; Schilder *WM III*, Appendix I, nr. 34.

(9) - Evropa | recens descripta | / à Guiliel. Janssonio | 1617 (in cartouche rechts boven); links onder: privilege van de staten van Holland en West-Friesland; 42x56.5 cm.

De eerste staat. De kaart wordt aan drie zijden door een brede sierrand omgeven; links en rechts ieder vijf klederdrachten; boven negen stadsaanzichten.

Lit. F. Gittenberger & H. Weiss, *Zeeland in oude kaarten*. Tiel [etc.], 1983, p. 44 (afbeelding); *Atl. Neerl.* I, p. 88 (2); Schilder *MCN IV*, p. 84, facsimile 19.

(10) - Africae | nova descriptio | / Auct. Guil. Janssonio; Cum privilegio | ad decennium (links onder); [1617]; 41x55.5 cm.

Dit is de eerste staat van deze aan drie zijden met een brede rand versierde kaart; boven negen stadsgezichten; links en rechts ieder vijf klederdrachten. Er zijn een tiental exemplaren van bekend.

Lit. Schilder *MCN IV*, p. 87 (afbeelding) en 304, facsimile 21.

(11) - Americae | nova tabula | / Auct. Guiliel. Janssonio (in cartouche links onder); Cum privilegio decem annorum [1617] (links onder in de hoek); inzet-kaartje van Straat Davis en Groenland (midden boven); 41x55.5 cm.

Ook deze kaart stamt vermoedelijk uit 1617. Dit exemplaar is echter een tweede staat, omdat de ontdekkingen van Le Maire en de eilanden in de Stille Oceaan zijn ingetekend. Dit exemplaar kan daarom 1618 gedateerd worden. Zij wordt aan drie zijden door een brede sierrand omgeven: (boven) negen Amerikaanse steden in ovale kaders; links en rechts ieder vijf klederdrachten.

Lit. Schilder *MCN IV*, p. 89 (afbeelding) en 309, facsimile 22.

C - Andere landen

(12) - Poli Arctici | et circumiacentium | Terrarum descriptio novissima | / Sumptibus Henrici Hondii; tweede cartouche leeg; 43x49.5 cm.

Deze kaart van de Noordpool behoort tot een set van twee kaarten, gewijd aan de polen. De tweede ontbreekt hier. Zij komen het eerst voor in de *Mercator-Hondius-Atlas* van 1636 of 1637.

Lit. *Atl. Neerl.* II, Me 44 (1636, Duitse editie), p. 381, kaart 344 en/of (zie ook p. 274 [344] doch zonder titel) en Me 47 (Latijn), p. 390, kaart 456; Schilder *WM IV*, p. 51, ill. 45 (afbeelding).

Groot Brittanië en Ierland

(13) - Angliae et Hiberniae | accvrata descriptio | veteribus et recentioribus | nominibus illustrata | et ad Guliel. Camdeni Britanniam accomodata (...) (in cartouche aan de bovenrand); Joannes Gallaeus | Geographi-carum tabularum | calcographus excud. Antuerpiae (midden onder); rechts stamboom van de Engelse koningen met datum: 'Anno Dni 1605'; 43x56.5 cm.

Rijk versierde en prachtig gegraveerde kaart van Engeland en Ierland, door Vrients in 1606 in het *Theatrum* opgenomen en later door Jan Galle heruitgegeven; op het noorden georiënteerd. Een exemplaar van deze tweede staat was tot nu toe onbekend.

Lit. *Atl. Neerl.*, Ort 37; zie ook Schilder *MCN II*, p. 147.

(14) - Tabula | Magnae Britanniae | continens | Angliam Scotiam | et Hiberniam | nuperrime edita per | Nicolao Iohannis Visscher (in cartouche links boven); Impressa in aedibus Nicolai Visscher (rechts onder); Abraham Goos sculpisit (rechts van de schaalstokken); Orcades Insulae (rechts boven inzet-kaartje); 46.5x55 cm.

Eerste staat (vóór 1630) van deze door een brede sierrand omringde kaart; rechts en links ieder vijf klederdrachten; boven en onder ieder zes stadsplattegronden en -aanzichten; boven in de hoeken twee portretten; onder twee wapens. In de lijst van kaarten van Visscher (*Atl. Neerl.* III, p. 176) komt de kaart voor onder [122]. doch blijkbaar zonder de sierranden en uitgegeven door Nicolaes Visscher II.

(15) - Irlandiae | Accvrata | Descriptio | / Auctore Baptista Boazio (in cartouche bovenaan); Iohannis Baptista

Kaart (18)

Kaart (23)

Vrients, Geographarum | tabularum calcographus, excud. Antuerpiae; 43.5x56 cm.

Deze kaart die door Vrients in het *Theatrum* van Ortelius na 1606 werd opgenomen, werd later door Joan Galle herdrukt. Deze herdruk werd door Schilder afgebeeld. Lit. *Atl. Neerl.*, Ort 37; Schilder MCN II, p. 133 en 147/148 (afbeelding editie J. Galle).

Frankrijk

(16) - Cenomano | rvm | Galliae regionis typus | / Auctore Matthaeo Ogerio (en daaronder) La Mans (linker cartouche); Bri | tanniae & Normandi | ae Typus | 1594 (rechter cartouche); 37.3x50 cm.

Twee kaarten op één dubbel-folioblad, in 1595 opgenomen in het *Additamentum Quintum* van het *Theatrum* van Ortelius. Kaart oud-ingekleurd. Lit. *Atl. Neerl.*, Ort 28 [127].

(17) - Gallia (onder het grote wapen van Frankrijk); Nova Galliae descriptio | multis in locis de inte | gro emendata (...) exhibens (in cartouche); Amsterodami | Excudebat Guilielmus | Janssonius Sub Signo Solarii | deaurati Anno 1607 (rechts van de schaalstokken); J vanden Ende fec. (aan de voet van de cartouche); 41.5x56.5 cm.

De kaart wordt aan drie zijden met een brede rand versierd; boven acht steden en een portret; rechts en links twee portretten en ieder zes klederdrachten. Dit exemplaar is de zeer zeldzame tweede staat omdat op deze staat de naam van de graveur genoemd wordt. Lit. Schilder MCN IV, p. 50 (afbeelding) en 219, facsimile 11.

(18) - Nova Haec Tabula | Galliae | Ludovico XIII christianis | simo Regi Franciae et | Navarrae / Humillime | Dedicatur A | Nicolao Johannide Visscher (...); 1633 | Impressa in aedibus | Nicolai Johannis Visscher (links onder); Notularum explicatio (rechts boven); ca 46.5x55.5 cm.

Deze kaart (de eerste staat) strekt zich ver uit: van 's-Hertogenbosch tot Genua. Zij wordt door sierrand omringd: boven zes stadsgezichten met links en recht een portret van koning Lodewijk XIII en zijn vrouw; links en rechts vier klederdrachten; onder zes stadsgezichten en drie wapens. De kaart komt in de lijst van Visscher-kaarten in *Atl. Neerl.* III, p. 176 niet voor. Lit. Hollstein, nr. 247.

(19) - Nova | Totius Geographica | Regni Galliae Descriptio / Avtore | Isack Verbist Antwerpia | Anno 1628 (in grote cartouche rechts boven met wapens en twee menselijke figuren); 46x56.5 cm.

Ook deze kaart strekt zich ver uit, van de Zuiderzee tot Rome. Zij wordt door sierrand omringd: boven zeven stadsgezichten en de twee portretten van de Franse koning en zijn vrouw; rechts en links ieder vier klederdrachten; onder zes stadsgezichten en in een kader 'Duodecim Paris (sic?) Franciae'. Zeer zeldzame kaart die Van Ortrooy alleen heeft gezien in de catalogus van het Brits Museum en ook dan nog alleen met de initialen I.V. en de datum 1653. Lit. Van Ortrooy Verbist, Introduction, p. 3 en no 49; *Map Collector* 20, 1982, veiling Sotheby, 10/11-6-1982.

Spanje

(20) - Nova Regni Hispaniae Descriptio | / de novo mvlts in locis | avcta et emendata | Amstelredami | Excudebat Guilielmus Janssonius | Anno 1605 (rechts onder); 47x42.5 cm.

In de vier hoeken stadsaanzichten van Toledo, Valladolid, Sevilla en Lisboa. Dit is de eerste kaart van Blaeu die van

meridianen en parallellen is voorzien. Rechts onder prachtig wapen met twee menselijke figuren. Er zijn negen exemplaren van bekend. Lit. *Israel*, nr 23 (afbeelding); Schilder MCN IV, p. 39, facsimile 6.

(21) - Nova et accurata Tabula | Hispaniae | Praecipuis Urbibus, Vestitu, Insig | nibus et Antiquitatibus exornata | / per | N. Johannes Visscher | Anno 1623 (rechts boven in cartouche); ca 47x56 cm.

Tweede staat. De kaart wordt geheel omringd door een brede sierrand; boven en onder stadsaanzichten en wapens; rechts en links klederdrachten en wapens. Lit. Hollstein, nr. 260; niet in lijst van Visscher-kaarten *Atl. Neerl.* III, p. 176.

(22) - (eerste titel) Car | petani | ae partis descr.; (tweede titel) Gui | pvscoae | regionis | typus; (derde titel) Hanc insulam | perlustrabat | et sua manv de | pingebat Geor | gius Hoefnagel | vs Antverpian. | Belga; 38.5x48 cm.

Kaart van de baai van Cadiz; drie kaarten op één folioblad, pas in 1584 in het *Theatrum* van Ortelius opgenomen, doch vermoedelijk belangrijk ouder. Lit. *Atl. Neerl.*, Ort 18 [99].

(23) - Nova | Carta del | Muy Podr | oso Reyno | D'Españia (in cartouche rechts onder); Petri verbist Antwerpianensiũ | fecit et excud 1629 (links van de cartouche); 45x54.5 cm.

Kaart met sierrand omringd; boven en onder zeven steden; rechts en links ieder vier klederdrachten. Slechts één ander exemplaar bekend. Lit. niet in Van Ortrooy Verbist.

D - Historische kaarten

(24) - Romanvm Imperivm | Ex Abrahami Ortelii | Parergo a mendis Qvae | irripserant vindicatvm / henri le Roy fecit (links onder); aan de voet brede rand met antieke plaatsnamen en hun modern equivalent (dubiae nomenclaturae suffrigatores adhibui); 34x64 (zonder onder-rand); 46x64 (met).

Volgens de tekst in de titel is de kaart ontleend aan het *Parergon* van Ortelius, zie *Atl. Neerl.* III, p. 44, 2P, ontdaan van 'de ingeslopen fouten'. Henri le Roy, graveur was werkzaam 1639 (kaart van Van Lochem, Britse eilanden) en 1641 (Palestina van Briet).

(25) Galliae Belgicae | svb Impp. Romanis | et Viarvm in ea Milliarivm Typvs; Les grands Chemins de l'Empire Romain par | la Gaule Belgique al. Chaussees de Brune-hault (in kleine cartouche bovenaan); A. Miraeus Brux. cur(abat) | Antuerpiae manu Petri Verbistij, 1633 (links onder); 46x55 cm.

Aubertus Miraeus, een Brusselse historicus (1573-1630), liet deze kaart door Verbiest graveren. Aan de kaart werd los een gedrukte tekst toegevoegd, waarin wordt verklaard dat het herstel van de wegen door koningin Brunehault van Austrasië (6de eeuw) als basis van deze reconstructie werd gebruikt. Vandaar de naam 'Chaussees de Brunehault'. Lit. niet in Van Ortrooy Verbist.

E - De Nederlanden in hun geheel

(26) - Inferioris Germaniae Provinciarum Nova Descriptio; Amsterodami | Ex officina Guilielmi Johannis sub aureo Solario | 1604; 41.5x56.7 cm.

Omdat Fort Bourtange (gebouwd 1593) op deze kaart voorkomt, is deze kaart de tweede staat van een van de allereerste kaarten die Blaeu gegraveerd heeft. Van de eerste staat is slechts één exemplaar bekend. Lit. Van der Heijden *Nederlanden* 59 (afbeelding); Schilder MCN II, p. 167; Schilder MCN IV, p. 146, facsimile 4.

(27) - Novus XVII | Inferioris Germaniae | Provinciarum Typus | de integro multis in locis emendatus / a Guiliel. Janssonio; (onder de titel het privilege) 'cautum est privilegio (...) 26 Martij 1608; Amsterdam | by Willem Janszoon op 't Water | inde vergulde Zonnewyser; gegraveerd door 'Josua van den Ende'; 47.6x61.5 cm.

Dit is de eerste staat van deze met een brede sierrand (links en rechts stadsgezichten; boven menselijke figuren waarvan enkelen te paard) omgeven kaart, gedateerd 1608, waarvan slechts zeven exemplaren bekend zijn. De sierrand werd later ten behoeve van een atlas-editie weggesneden. Lit. Van der Heijden *Nederlanden* (afbeelding); Schilder *MCN IV*, p. 64 (afbeelding), nr. 23, facsimile 13 en p. 235.

(28) - XVII Provinciarum | Inferioris Germaniae | nec non totius tractus Rheni ultra Franco | furtum (...) nova et accurata descriptio | / C. J. Visscher excud.; bij C. J. Visscher in de Kalverstraet tot Amsterdam ind[-] (boven de legenda); 1620 (onder de legenda); 42.9x54 cm.

De eerste staat van deze veelvuldig herdrukte kaart die door Visscher in zijn eerste atlanten van 1630 en 1634 werd opgenomen.

Lit. Van der Heijden *Nederlanden* 86 (afbeelding); Hollstein 216; *Atl. Neerl.*, Me 33 en Vis 1-3.

(29) - Belgium sive Inferior | Germania post omnes in hac forma | exactissime descripta | / auct. Petro | Ver-bist Antwerpiensis. Anno 1639; Gedrukt tot Antwerpen | bij Peter ver-Bist wonende | op de Lombaerde vest inde | nieuwe Wereldt (midden onder); 46x54.6 cm.

Een tot nu toe onbekende staat van deze met een sierrand omringde kaart; boven, links en rechts : zeventien stadsgezichten; onder: de wapens van de XVII Provinciën. De kaart is een kopie van een soortgelijke kaart van Goos.

Lit. Van der Heijden *Nederlanden* 95 (afbeelding); Van Ortoy Verbist, p. 17, nr 20.

(30) - Germania | Inferior; Franciscus | Hoeius | excud. (in cartouche); 1628 (onder de legenda); 35.4x46.8 cm.

Deze op het westen georiënteerde kaart heeft een sierrand van boven acht en onder negen stadsaanzichten, links en rechts vier klederdrachten. De kaart vertoont grote gelijkenis met de kaart van Claes Jansz. Visscher, kaart 28 (Van der Heijden *Nederlanden* 86) doch is van een andere koperplaat. Zij werd later door Justus Danckerts met handhaving van de datum 1628 herdrukt. Slechts één ander exemplaar bekend.

Lit. Van der Heijden *Nederlanden*, 89 (afbeelding); Schilder *WM IV*, p. 8, ill. 6.

(31) - Eijgentlijck | Beschrijvinge van de | Hertogdommen van Brabant | Gelderland (...) waer vt men | sien can de tegenwoordige | Oorloge (in grote rolwerk-cartouche rechts boven); 46.4x38.3 cm.

Dit is de eerste staat van deze wat vreemde kaart der Nederlanden. De cartouche is zestiende-eeuws. Van deze kaart was tot nu toe slechts één exemplaar bekend met het adres onder de schaalstukken: t'Antwerpen gedrukt | bij Peeter Verbiest' en met de rand rechts en onder weggesneden. Zij stamt waarschijnlijk uit de jaren kort na het Bestand toen de oorlog, vooral in het oosten werd voortgezet.

Lit. Van der Heijden *Nederlanden*, 87 (afbeelding); Van Ortoy Verbist, nr. 7.

(32/33) - Twee van formaat gelijke bladen (40x50 cm), zonder titel, zonder graden-aanduiding in de rand, georiënteerd op west-noord-west, schaal ca. 1:160.000 (gemeten door middel van de afstanden van een aantal steden) bij elkaar zijdelings aansluitend en omvattend: (blad a) in west-oostelijke richting: Bethune tot westelijk

van Oudenaarde; noord-zuid van ca Ieper tot zuidelijk van Douai; (blad b) in oost-west van westelijk van Oudenaarde tot Lier; noord-zuid van Gent tot Braine le Comte.

Deze beide bladen zijn met de hand '47' genummerd en worden in de handgeschreven alfabetische lijst ongetwijfeld met 'Galloflandria 47 2°' aangeduid. Het westelijke blad a vertoont links een verticale lijn en een lege hoek links onder, hetgeen ongetwijfeld op de montage van een wandkaart wijst. Bij nader onderzoek bleek dat blad a in 1633 door Henricus Hondius - in de lege hoek voorzien van een cartouche met de titel: Flandria Gallica continens castellanas (...) - in de *Appendice de l'Atlas* werd opgenomen (*Atl. Neerl. Me* 35 [286]; 1:160.000). Het lijkt derhalve weinig twijfel dat deze beide bladen tot een wandkaart van Vlaanderen door Henricus Hondius behoren, waarvan tot nu toe geen exemplaar teruggevonden is. Wel is zijn wandkaart van Brabant bekend en het is gezien blad b niet uitgesloten dat beide wandkaarten op dezelfde schaal waren getekend en op elkaar aansloten.

(34) - Leo Belgicus (boven aan); Nova | XVII Provinciarum | Germaniae Inferioris tabula | Leonis effigie, accuratè delineata | / A | Nicolao Ioannis Piscatore (in cartouche rechts boven); Tot | Amstelredam | Bij Claes Iansz Vis | scher in de Kalver | straet A^o | 1630 (onder de legenda); (aan de voet vers) Leo Loquitur; 43.5x56.5 cm.

Deze kaart van de lopende leeuw met de kop zuidwaarts gericht is de vierde staat van de tweede koperplaat van Hessel Gerritsz.

Lit. Van der Heijden *Leo Belgicus*, Map 16.4 (afbeelding).

(35) - Novissima et accuratissima Leonis Belgici, seu septemdecim regionum descriptio / Auct. N. J. | Visscher (bovenaan onder de wapens); gedrukt t'Amsterdam | bij Claes Jansz Visscher (links onder); Hoofdsteden onder t'gebiet (...) (boven links en rechts); de namen van de provinciën onder de wapens, 47x57.3 cm.

Dit is de tweede staat van de zogenaamde Leo Belgicus 'Bestandskaart'. Van het adres en van de schaalstukken is onder een stuk weggesneden. Van de eerste staat is slechts één exemplaar bekend.

Lit. Van der Heijden *Leo Belgicus*, Map 5 (afbeelding); Hollstein, nr. 214.

(36) - Caerte vande | Vereenichde Neder|landen mitsgaders de landen daer aen | grensende (...) Embderlât uijtgegeven | Anno 1630; gedrukt bij | Claes Iansz Visscher | inde Calverstraet | inde Visscher; 43.7x54 cm.

De derde staat van de eerste folio-kaart van de noordelijke bevrijde Provinciën die tot nu toe bekend is. De eerste staat dateert van 1620, de laatste (de zesde) van 1649.

Lit. Van der Heijden *Nederlanden*, Inleiding, hst. 9.2 (afbeelding); Hollstein, nr. 216; *Atl. Neerl. III*, Vis 1A en p. 177 (51).

F - Delen van de Nederlanden

Brabant

(37) - Braban | tia Ger | maniae | Inferio | ris Nobi | lissimae Provin | ciae de | scriptio; Jacobo a Dauëttria | auct.; Cum priuilegio (midden onder) 36x50 cm.

Dit is eerste Brabantkaart uit het *Theatrum* van Ortelius, 1570. De kaart heeft echter geen tekst aan de achterzijde.

Lit. Van der Heijden *Brabant*, C-18; *Atl. Neerl. III*, Ort. 1 [16].

(38) - Tabula Ducatus | Brabantiae | continens | Marchionatum (...) et in lucem edita | Per | Nicolaum I. Piscatorem (in cartouche links onder); Gedrukt bij Claes Iansz

Visscher Anno 162[-] (rechts onder schaalstok, niet leesbaar); ca 47x56 cm.

Vermoedelijk de onbekende eerste staat met datum 162[-] van de op het westen georiënteerde kaart als losse uitgave. Claes Jansz. Visscher nam haar op met datum 1635 in Vis 1A en zij werd later door Visscher II zonder datum en met de naam Visscher in plaats van Piscator in de atlas *Germania Inferior continens singulares septemdecim (...)*, Amsterdam, 1663, opgenomen.

Lit. D. Duncker en H. Weiss, *Het Hertogdom Brabant in Kaart en Prent*. Tielt [etc.], 1983, p. 107/8 (afbeelding); Van der Heijden *Brabant*, nr. 43; Hollstein, nr. 239; *Atl. Neerl.* III, Vis 1A en Vis 109, zie ook p. 176 [14].

(39) - Brabantia Ducatus (midden boven); (links onder in cartouche tweede titel) Tabula | Ducatus Brabantiae continens Marchionatum (...) | / Magna cura edita à | Nicolao Iohannis Visscher | Anno 1622; Visscher excudebat (onder de schaalstok); Abraham Goos | sculpsit (rechts onder); 46x56 cm.

Dit is de zeldzame eerste staat van deze door een sierrand omringde kaart; boven vier stadsaanzichten, een wapen en twee portretten; onder zes stadsaanzichten, windroos en twee wapens; links en rechts ieder vier klederdrachten; zonder de befaamde strooptocht van Frederik Hendrik van 15 tot 22 met 1622 naar kasteel Rustenburg bij Leuven. Deze tocht is op de tweede staat nauwkeurig ingetekend. De kaart zal vóór 1621 gemaakt zijn, want links boven staat het portret van Albrecht van Oostenrijk, die in 1621 overleed. Lit. Van der Heijden *Brabant*, C-36 (afbeelding); Hollstein, 238.

(40) - Pars septentrionalis Brabantiae et circumiacentium Provinciarum (boven langs de rand); Gedrukt bij Claes Iansz Visscher | Anno 1625; 40x56.5 cm. Boven in de hoek links inzetkaartje Bergen op Zoom; rechts Breda.

Dit is de eerste staat van deze vrij zeldzame kaart met de vele teksten over oorlogsgebeurtenissen; de tweede bevat een toevoeging over de verovering van den Bosch door Frederik Hendrik. De kaart werd opgenomen in de atlas der Nederlanden van C.J. Visscher *Belgium sive Germania Inferior (...)* van 1634.

Lit. Van der Heijden *Brabant*, D-74; Hollstein, nr. 240; *Atl. Neerl.* III, Vis 1A (7).

(41) - Accuratissima Ditionis | Sylvae-Ducensis | Tabula | / Amstelodami Sumptibus Henrici Hondii (links onder); 42x53.5 cm.

Deze kaart werd in 1633 opgenomen in de *Appendice de l'Atlas de Mercator et de Iudocus Hondius*.

Lit. Van der Heijden *Brabant*, D-77; *Atl. Neerl.* II, p. 356 [289].

(42) - Tertia Pars | Brabantiae | qua continetur | Marchionat S.R.I. | horum urbs primaria | Antverpia | / Ex Archetypo | Michaelis Florentij a Langren | Reg. Maj. Mathematico; Guilielmus Blaeu excudit (links onder); 41x51.5 cm.

Kaart van het derde kwartier van Brabant, getekend door M.F. van Langren die in Brussel in Spaanse dienst was getreden. Zij werd in het noorden, zowel door Blaeu als door Janssonius gebruikt voor hun atlassen. Dit exemplaar verscheen in Blaeu's atlas *Novus Atlas, Ander Theil (...)*, Amsterdam, 1635.

Lit. Van der Heijden *Brabant*, D-72; *Atl. Neerl.* I, Bl 6 [189].

Gelderland

(43) - Ducatus | Geldriae | nec non comitatus | Zutphaniae | cum adjacentibus regionibus | / denuo recogniti et

editi a | Nicolao I. Visscher; Abraham Goos sculpsit (links onder); 46.5x56.5 cm.

Eerste staat, circa 1630, van deze op het westen georiënteerde kaart; omrand door stadsaanzichten, klederdrachten, vestingplattegronden en wapens. Zij verscheen voor het eerst in de atlas *Belgium sive Germania Inferior* van Visscher, 1634.

Lit. Hollstein, 236; *Atl. Neerl.* Vis 1A; Stenderhof, nr. 14 (afbeelding); Vredenberg-Alink, *Gelderland*, nr. 32.

(44) - Gelriae | Ducatus | Descriptio | Nova (links boven in ronde cartouche met twee menselijke figuren); Iohannes Ianssonius et Jod. Hondius (onder de opdracht aan de Staten van Gelder); 41.5x57 cm.

Eerste staat (vóór 1529, dood van Jodocus II) met de namen van de makers; omringd met sierrand; boven: vier stadsaanzichten met een wapen; onder: vijf stadsaanzichten en 'Notularum explicatio'; links en rechts: ieder zes klederdrachten.

Lit. Vredenberg-Alink, *Gelderland*, nr. 33a/b (vier exemplaren bekend).

(45) - Dvcatvs | Geldriae | novissima descriptio | / Auctore | Balthazaro Flor. a Berckenrode (in ovale cartouche links boven); Amstelodami | Sumptibus ex typis aeneis | Henrici Hondii | Anno Domini 1629 (in ovale cartouche links onder); A. Goos sculpsit (rechts onder); 39x50 cm.

Deze kaart verscheen voor het eerst, doch zonder de namen van de makers, in de zeldzame editie J. Janssonius *Atlantis Maioris Appendix*, 1630.

Lit. Vredenberg-Alink, *Gelderland*, nr. 29a (afbeelding); *Atl. Neerl.*, Me 31A [41].

(46/47) - Nieuwe Caerte van de Veluwe | Betuwe ende andere omliggende | Provinciën, als Hollandt, Vtrecht, Zvtpen; (daarnaast Franse titel); t'Antwerpen by Theod. Galle in de vvitte Lelie; 79.5x40 cm (twee bladen), ca 1610-1620.

Twee exemplaren van deze zeldzame kaart zitten in de atlas. Er waren slechts twee exemplaren van bekend, beschreven en afgebeeld door Schilder. Deze heeft aangevoerd dat deze twee bladen tot de twaalfbladige kaart der Nederlanden van Galle/Vrients uit 1578/1605 behoren. Lit. Van der Heijden *Nederlanden*, 22; Schilder *MCN II*, p. 154 (afbeelding), facsimile 6 (ex. Johan Galle).

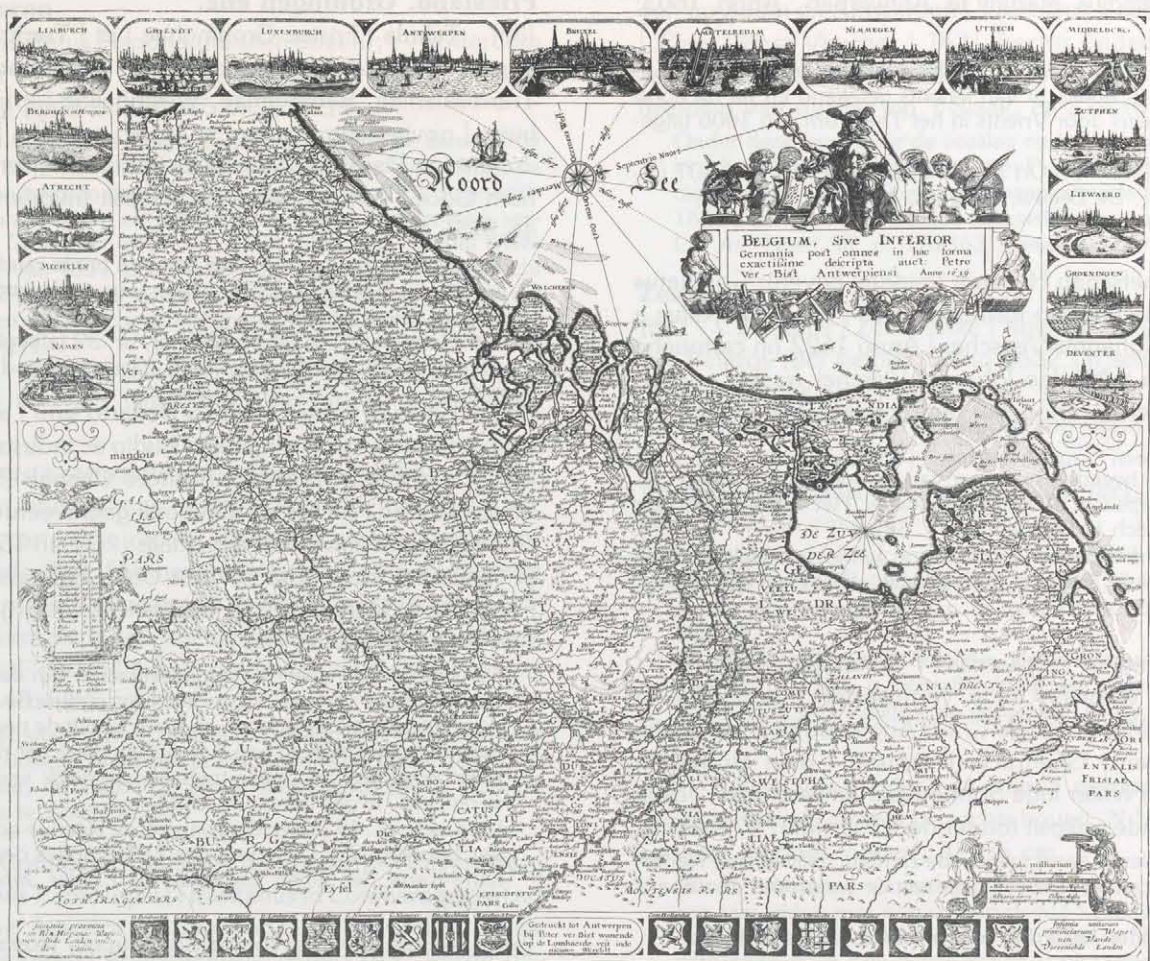
(48/49) - Den Ysel-stroom van Arnhem tot beneden Deventer met een gedeelte van de Veluwe (boven langs de rand); (links onder) Nieuwe Perfecte kaerte van | D'Ysel-stroom | met een gedeelte van | de Veluwe | waer in Curieus naer de mate verthoont | wert den inval van Graef Hendrick | van Berg met sijn bij-hebbende Spaen | sche en Keyzersche Krygsmacht mits | gaders haer Quartieren Schansen en | de Leger-plaetsen inden jare 1629 | ; T'Amsterdam | gedrukt by | Claes Jansz Visscher; 40x53 cm.

Nieuwskaart. Links boven en rechts onder inzet-kaartjes van twee legerplaatsen. Graaf van de Berg trachtte Frederik Hendrik van de belegering van Den Bosch weg te lokken door een inval in de Veluwe. Dit lukte echter niet. Van deze kaart bevinden zich twee exemplaren in de atlas.

Lit. Hollstein, nr. 67; *Atl. Neerl.* III, Vis 1A, 2 en 3; De Zeeuw, nr. 72 (afbeelding).

Limburg

(50) - Limbvrghensis | Dvcatvs | Tabvla Nova | / Excvsa Svmptibvs | Ioan Baptistae Vrints | Aemvli Stvdii Geogra | phiae D. Ab. Ortelii P. M. | Cosmographi Regii &c; links in kader opdracht aan Gaston Spinola door de ont-

Kaart (29)

Kaart (68)

werper Aegidius Martini te Antwerpen, Anno 1603; 40x48 cm.

Dit is de eerste kaart van het Hertogdom Limburg, door Eg. Martens in opdracht van Vrients getekend en na de dood van Ortelius door Vrients in het *Theatrum* van 1606 uitgegeven.

Lit. *Atl. Neerl.* III, Ort 37; Schilder *MCN II*, p. 136-137 (afbeelding); De Zeeuw, nr. 15.

Holland

(51) - t'Graefschap Hollandt (midden boven); Comitatus | Hollandiae | denuo forma | Leonis | / curiose editus a | Nicolaos Iohannis Visscher | Anno 1622 (in cartouche links; Edita a Nicolao Iohannis Visscher (rechts onder); rechts onder in cartouche: opdracht aan Maurits; 46x55 cm.

Dit is het tweede exemplaar van de onlangs gevonden editio princeps van de Leo Hollandicus. Het eerste exemplaar bevindt zich in Duitsland, coll. Stopp.

Lit. Van der Heijden *Eenheid*, nr. L-159 (afbeelding); deze staat niet in Van der Heijden *Leo Belgicus*; Stenderhof, nr. 17.

(52) - Comitatus | Hollandia | t Graefschap Hollandt | / van nieu verbetert ende vermeerderd | door Willem Ianszoon | Met Privilegie (...) 5 Augu 1608 (in cartouche rechts boven); Ghedruckt t' Amster | dam bij Willem Iansz op 't | Water inde Sonnewijser (links onder); Josua van den Ende sculpsit (onder de schaalstok); 47.4x81.5.

Rijk versierde kaart met brede randen: zeilwagens, klederdrachten, stadsaanzichten en aan de onderrand de wapens der steden.

Lit. Schilder *MCN IV*, p.66 en 241, facsimile 14.

(53) - Comitatus Hollandia (met wapen); Edita a Nicolao Iohannis Visscher (midden onder); Sculptum apud | Abrah. Goos; A° 1633 (links onder) 46.5x57.5 cm.

Tweede staat, door een brede sierrand omringd; (boven) twee stadsaanzichten, zeilwagen en ijszeilboot; (rechts en links) ieder zes steden, een wapen en twee klederdrachten; (onder) twee steden, Hof van Holland, Burch van Leiden en Arx Britannica. Deze tweede staat met datum 1633 werd opgenomen in de eerste atlas van Visscher *Belgium sive Germania Inferior* (...), Amsterdam 1634.

Lit. J.E.A. Boomgaard, *Holland in kaart en prent*. Weesp [etc.], 1984, p. 26-27 (afbeelding, exemplaar zonder datum); Hollstein, nr. 222; *Atl. Neerl.* III, Vis 1A en p. 177 [39] met datum 1633.

(54) - Hollandia (boven wapen geflankeerd door man en vrouw); Nova descriptio comitatus Hollandiae cum suis (...) in usum et utilitatem studiosi lectoris | ; (daaronder) Nieuwe beschrijvinge des Graefschaps van Hollandt (...) van nieu verbetert | Anno 1604 (in cartouche, rechts boven); Gedrukt tot Amsterdam bij Willem Jansz Inde vergulde Sonnewijser (rechts onder); 41x56.3.

Tweede staat van deze aan vier zijden door sierrand omgeven kaart; boven vijf steden, vier wapens; onder zes steden, zes wapens; links en rechts ieder twaalf wapens.

Lit. Israel, nr. 22; Schilder *MCN IV*, p. 34 (afbeelding), facsimile 5; Stenderhof, nr. 16 (afbeelding).

(55) - Zvydhollandia | stricte sumta (in ovale cartouche rechts boven); Amsterdami | Guilielmus Blaeu | excudit (rechts onder); 38x50.5 cm

Deze niet zeer belangrijke kaart komt voor in de atlas *Appendix Theatri* van Blaeu, 1631 en zij zal tot in de *Atlas Maior* (ca. 1660) worden herdrukt.

Lit. *Atl. Neerl.* I, p. 82 [53], Bl 3.

Friesland, Groningen enz.

(56) - Tabula | Frisiae Groninghae | et | Territory Embdensis | nec non circumjacentium | Regionum puta | Transisalaniae, Benthemiae, Westphaliae | / et Oldenburgi | noviter summa cura et studio edita | a | Nicolao Johannide Piscatore | Ao 1628 (midden boven); Abraham Goos | Amstelodamensis sculpsit (midden onder); 46.5x56 cm.

Eerste staat, boven en onder met een brede rand versierd. In de vier hoeken klederdrachten, zes stadsplattegronden boven; zeven onder.

Lit. Hollstein, nr. 233; Stenderhof, nr. 39 (afbeelding, met datum 1633); Vredenberg-Alink, *Groningerland*, IV.B.1.

(57) - Typvs | Frisiae Orient | a Dollarto sinu | atq amasi ostio ad | Jada usq fl. singulari | studio ac industria conc. | inat. et ad uiuum express | Authore Ubbone Emmone; Sculpt Ottone Frid. (in als driehoek gegraveerde cartouche); Typum hunc Frisiae Orientalis (...) | An 1595 (links in cartouche met opdracht door Ubbo Emmius en Otto Friedrichs aan graaf Enno); (rechts) inzet-kaartje van de stad Embden; 42x54 cm.

Dit is de tweede staat, met het inzetkaartje van de stad Embden in plaats van de oorspronkelijke cartouche. Zij werd door Kaerius heruitgegeven en Loeb beeldt de tweede staat met de ondertekening van Kaerius af. Later gaf Kaerius de kaart nogmaals uit, maar toen aanmerkelijk verkleind en veranderd, in zijn atlas van 1622.

Lit. Loeb, nr. 49 (afbeelding van eerste Kaerius-editie); Reiner Sonntag, Zur Datierung des 2. Zustandes der Ostfrieskand-Karte des Ubbo Emmius. In: *Emder Jahrbuch* 69 (1989).

(58) - (rechts boven in rolwerk-cartouche) Nova descriptio Orientalis & Occi | dentalis Frisiae, cum vicinis (...) ; daaronder: Nieuwe beschrijving van Oost en West Vrieslandt / door Da | vidt Fabricio van Esentz soe wel voor water als te lande | nerstelijck beschreven ; Ioannes a Doetecum | iunior fecit (links onder); 40.5x55.5 cm, ca 1600.

Rechts onder oude Friese klederdrachten en schaalstokken in langwerpige, strenge rolwerk-cartouche. Twee grote windrozen. Boven twee schepen en twee wapens. Oorspronkelijk uitgegeven door Cornelis Claesz., Amsterdam. Lit. Schilder *MCN I*, p. 32 (afbeelding) en p. 31, noot 93.

(59) - Nieuwe beschrijv | ge van oost en west | vrieslat door davidt | fabricio van Esentz | soe wel (...) (in cartouche rechts); Nova descriptio orientalis et occidentalis frisiae | (...) per davidem fabricium (...) (in langwerpig kader met rolwerk rechts onder); Petrus Kaerius exc. Anno 1617; 37.5x48 cm.

Dit is dezelfde koperplaat als kaart 58, door Kaerius verkleind en veranderd voor zijn atlas van 1617

Lit. *Atl. Neerl.* II, Kee 1 (20); Schilder *MCN I*, p. 31, noot 93.

(60) - Nova descriptio Orientalis & Occidentalis Fri | siae, cum vicinis Mari Terra (...) ; (daaronder) Nieuwe beschrijvinge van Oost en West Vrieslandt | door Davidt Fabricio (...) beschreven anno 1610 | Petrus Kaerius Excudit (in cartouche midden boven); Abram Goos Schulp (rechts onder); 44x56 cm.

Deze bijzonder mooie en zeldzame kaart heeft een brede en rijke sierrand: Graef Willem (midden boven, geflankeerd door stadsaanzichten); Graef Enno (midden onder); tafereelen uit het volksleven en klederdrachten (rechts en links). Lit. Schilder *WM III*, Appendix 1, nr. 32; Vredenberg-Alink, *Groningerland*, I.B.35, ill. 26.

Vlaanderen

(61) - Comitatus Flandria (midden boven); t' Amsterdam gedrukt bij Claes Jansz Visscher | inde Calverstraet in de Visser (links onder); 45.5x55.5 cm

Eerste staat (geen sporen van uitwissing van de datum) met brede rand van klederdrachten (vier links en vier rechts) en stadsaanzichten (zes boven en negen onder). Bij de portretten van Albrecht en Isabella in de bovenhoeken staat vermeld: 'Natus A° 1559' en 'Natus A° 1566'. Omdat Claes Jansz. van 1611 af in de Kalverstraat woonde en Albrecht in 1621 stierf, zal de kaart 1611-1621 gedateerd moeten worden. Zij verscheen ook in de *Atlantis Maioris Appendix* van 1631.

Lit. J. Bossu, *Vlaanderen in oude kaarten*. Tiel [etc.], 1983, p. 76-77 (afbeelding); Stenderhof, nr. 6 (afbeelding).

(62) - (eerste cartouche links) Flandria ditissimus, fertilissimus & amoenissimus totius Orbis Co | mitatus (...); (tweede cartouche rechts) Zelandiae comitatus septemdecim inferioris Germaniae Provinciis | annumeratur (...); t'Amsterdam gedrukt bij Claes Jansz Visscher | inde Calverstraet inde Visscher (links onder); Arnoldus & Henricus Florentii | à Langren fratres sculpsunt (rechts onder); 40x54.5 cm.

Dubbel-kaart van de provincies Vlaanderen en Zeeland op één folioblad, met twee prachtige rolwerkkartouches. Vierde staat, na 1620. De eerste staat verscheen bij Cornelis Claesz te Amsterdam.

(63) - Comitatus Flandria (bovenaan); Antverpiae | Sumptibus Petri Verbist | habitantis in Lombarde vest | ad intersigne America | Anno 1637 (rechts onder); Peter ver Bist sculpsit | Antwerpiensis, Anno 1637 (rechts boven); 47x55.5.

Vermoedelijk eerste staat. Deze kaart is op het westen georiënteerd; zij wordt omringd door een brede sierrand: boven vijf steden; onder zes steden en twee wapens; links en rechts ieder vier klederdrachten.

Lit. Van Ortroij Verbist, nr. 34 en 37 doch jaartal 1645.

(64) - Nieuwe Caert | Vande Ghelegentheijt vande Oost | en Wester Schelde vertoonende ock de | verdroncken overwaterde Lande nieu | aengewassen schoren en de kreeke oft | killen in en door de selve tussche Bergen | en Antwerpen soo het nu is, 1631 (titel in kader links onder); Peter ver Bist | Antwerpiensis (sic) | fecit et excud (boven rechts); t'Antwerpen bij Peter ver Bist op de Lombaerde vest inde nieu Werrelt (links onder), 53x40 cm.

Eerste staat van deze door L. Danckaert uitvoerig beschreven kaart.

Lit. L. Danckaert, Een kaart van het Antwerpse door Pieter Verbist. In: *De Gulden Passer* 61-63 (1983/85), p. 405-416, nr. 18.

(65) - Caerte | van 't Scheldt ende | Santvliet, | vertoonende de verdroncken overwaterde Landen (...) | van nieuw Verbeteret | / door Claes Jansz Visscher | 1632; 41x66 cm.

Deze op het oosten georiënteerde kaart heeft een verticale schaalstok en bevat informatie over militaire gebeurtenissen. Er is van deze kaart ook een editie 1640 bekend.

Lit. *Atl. Neerl.* III, Vis 1A (10), p. 178 [64] en [64*], editie 1640.

(66) - Pas-Caert | vande ghelegetheit | vande Schans te | Santvliet; | vertoonende de verdroncken | overwaterde Landen, nieuw | aengewassê gorsingen (...) tussche Ber-

gen op Zoom en Antwerpen | Van nieuw Verbeteret | door | Claes Jansz Visscher | 1631 (rechts onder); C.J. Visscher (links van de cartouche); rechts boven grote afbeelding van de slag op 't Slaak; ca 37.5x63 cm.

Onder deze kaart over de zeeslag op 't Slaak in 1631 staat in acht kolommen, Nederlands en Frans, een 'Kort en bondig Verhaal van de Spaanse Scheepsarmada (...) 10 sept. 1631', een van de bekende nieuwskaarten van Visscher.

Lit. *Atl. Neerl.* III, p. 178 [63], zonder datum.

Zeeland

(67) - Comitatus | Zeelandiae | novissima descriptio | / au. Peteros (sic) verbist | anno 1632 (in schelpvormige cartouche links onder met wapen, schip en Neptunus); Antuerpiae | Apud Petrum verbist sub signo | Americae in platea quae vulgo | Lombardorum moenia dictur (rechts onder, naast 'Notarum explicati' (sic); schaal links boven; 42x56 cm.

Deze kaart is op het noordwesten georiënteerd. In de zee worden de diepten aangegeven. Volgens Van Ortroij is er slechts één exemplaar van bekend (Paris, B.N. Ge DD 10270).

Lit. F. Gittenberger & H. Weiss, *Zeeland in oude kaarten*. Tiel [etc.], 1983, p. 50 (afbeelding van tweede staat met verbetering van 'Peteros' en gedateerd 1637); Van Ortroij Verbist, nr. 19.

(68) - Comitatus | Zelandiae | nova descriptio | Anno 1636 (in geëtste cartouche rechts boven; N. Visscher Excudebat (midden onder); 47x56 cm.

Uiterst zeldzame, waarschijnlijk editio princeps van deze aan vier zijden met sierrand omringde kaart. Boven: Middeburg en twee wapens; onder: Zierikzee en Vlissingen onderbroken door drie kleine ronde stadsaanzichten; rechts en links ieder drie klederdrachten, ook onderbroken door drie kleine ronde stadsaanzichten.

Lit. Hollstein, nr. 232; Loeb, nr. 54 (ed. 1645 afbeelding); De Zeeuw, nr. 47 (ed. 1657); Campbell, nr. 98 (ed. 1636, uniek geacht ex.); misschien ook *Atl. Neerl.* III, Vis 2 (36), ook met datum 1636.

NOOT

Met dank voor de aanvullende informatie aan Prof. G. Schilder en Ludo Vandamme, stadsarchivaris van Ieper.

LITERATUUR

Bricker = Ch. Bricker, *Landmarks of Mapmaking*. Amsterdam, 1968. (verwezen wordt naar de bladzijde).

Campbell = T. Campbell, *Claes Jansz Visscher: A hundred maps described*. London, 1968 (Map Collector's Series; No. 46).

De Zeeuw = A. de Zeeuw, *De Vereenighde Nederlanden in Caert gebracht*. Zutphen, 1990.

Hollstein = Hollstein's Dutch and Flemish Etchings Engravings and Woodcuts, ca. 1450-1700: Volume XXXVIII Claes Jansz. Visscher to Claes Jansz. Visscher II [Nicolaes Visscher II] / comp. by C. Schuckman. - Roosendaal, 1991.

Van der Heijden Nederlanden = H.A.M. van der Heijden, *Oude Kaarten der Nederlanden, 1548-1794* (in voorbereiding).

Van der Heijden Leo Belgicus = idem, *Leo Belgicus: an illustrated and annotated cartobibliography*. Alphen aan den Rijn, 1990.

Van der Heijden Brabant = idem, *Het Hertogdom Brabant in oude Kaarten, 1536-1785*. Kasteel Gaasbeek, 1994.

Van der Heijden Eenheid = idem, *Eenheid op Papier: De Nederlanden in kaart van Keizer Karel tot Willem I*. Leuven, 1994.

Israel = Nico Israel, *A list of separately published maps and charts*. Catalogus, June 1989.

Atl. Neerl. = C. Koeman, *Atlantes Neerlandici*. Amsterdam 1967-71.

Loeb = Louis Loeb-Laroque, *Le Benelux*. Catalogus, 1993.
 Van Ortroy Verbist = F. van Ortroy, *Les Verbist, enlumineurs et cartographes anversois*. In: *De Vergulde Passer*, 1929, blz. 1-31. - Herdrukt in: *Acta Cartographica* 26(1981), blz. 397-427.

Schilder WM III = G. Schilder & James Welu, *The world map of 1511 by Pieter van den Keere*. Amsterdam, 1980.

Schilder WM IV = idem, *Three world maps by François van den Hoeye of 1661, Willem Janszoon (Blauw) of 1607, Claes Janszoon Visscher of 1650*. Amsterdam, 1981.

Schilder MCN I = idem, *Monumenta Cartographica Neerlandica I*. Alphen aan den Rijn, 1986.

Schilder MCN II = idem, idem, II, 1987.

Schilder MCN III = idem, idem, III, 1990.

Schilder MCN IV = idem, idem, IV, 1993.

Shirley = R.W. Shirley, *The Mapping of the World: early printed world maps, 1472-1700*. London, 1984.

Stenderhof = Antiquariaat Stenderhof Münster, *Katalog 478*, 1992.

Vredenberg-Alink, *Groningerland* = J.J. Vredenberg-Alink, *De Kaarten van Groningerland*. Uithuizen, 1974.

Vredenberg-Alink, *Gelderland* = idem, *Kaarten van Gelderland en de Kwartieren*. Zutphen, 1975.

SUMMARY

'Atlas Iprensis', 1570-1639

During the exhibition at Louvain 'Eenheid op Papier', October-December 1994, people were given the opportunity to have the maps in their possession judged and estimated. On this occasion a composite atlas was presented, composed by a canon of leper around 1640, comprising 68 of the rarest and most beautiful Dutch maps from the period 1570-1639. Inasmuch as this important collection will not be accessible to the public, it has been described in full detail. In order of facilitate quotation the atlas has been named 'Atlas Iprensis'.

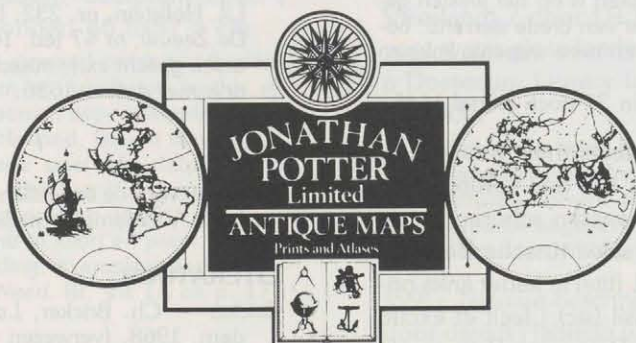
PAPIERRESTAURATIE

LINGBEEK & VAN DAALEN

CONSERVERING EN RESTAURATIE VAN
 WERKEN OP PAPIER EN PERKAMENT

- ◆ aquarellen gouaches pasteltekeningen
- ◆ advisering over klimaat, licht, transport en expositie

AMALIASTRAAT 5
 1052 GM AMSTERDAM
 020 - 6841074

Jonathan Potter Ltd., buys and sells rare and interesting maps
 of all parts of the world.
 Please contact us for catalogues and stock-lists.

Jonathan Potter Ltd.,
125 New Bond Street, London W1Y 9AF, England

tel 0171 491 3520 fax 0171 491 9754

BELANGRIJKE UITGAVEN OP KARTOGRAFISCH GEBIED

Ph. Allen

Atlas der Atlassen. Kaartenmakers en hun wereldbeeld. Nederlandse bewerking: Peter van der Krogt Rijk geïllustreerd. 160 p.
ISBN 90 6194 168 7 f 99,-

Covens & Mortier

Stock catalogues of maps and atlases. The 'Catalogus van verscheyde koopere platen' of the heirs of Pieter Mortier's widow (1721) and the 'Catalogue nouveau des cartes geographiques' of Covens & Mortier (1763). A facsimile edition with an introduction by Dr Peter van der Krogt. 141 p.
ISBN 90 6194 098 2 f 159,-

Marcel Destombes (1905-1983)

Contributions sélectionnées à l'histoire de la cartographie et des instruments scientifiques. Selected contributions to the history of cartography and scientific instruments. Ed. by Günter Schilder, Peter van der Krogt and Steven de Clercq. 592 p.
ISBN 90 6194 485 6 f 318,-

Een bundel met 34 artikelen van Marcel Destombes, een van de belangrijkste geleerden op het terrein van de geschiedenis van de kartografie en wetenschappelijke instrumenten. Hij verrichtte met name pionierswerk op het gebied van de Nederlandse kartografie. Bevat tevens een biografie en een uitgebreide bibliografie.

C. Koeman

Miscellanea cartographica

Contributions to the history of cartography. Ed. by Günter Schilder and Peter van der Krogt. 430 p.
ISBN 90 6194 167 9 f 212,-

Ter gelegenheid van de zeventigste verjaardag van Cornelis Koeman, emeritus hoogleraar kartografie aan de Rijksuniversiteit Utrecht, zijn 21 van zijn artikelen hiervoor geselecteerd. Daarnaast bevat dit boek een uitgebreide bibliografie van zijn werk.

Peter van der Krogt

Globi Neerlandici. The production of globes in the Low Countries. Rijk geïllustreerd. 663 p.

ISBN 90 6194 138 5 f 900,-
Met kartobibliografie van globes vervaardigd in de Nederlanden van ca. 1525-1800.

Peter van der Krogt, Marc Hamelers en Paul van den Brink

Bibliografie van de Geschiedenis van de Kartografie van de Nederlanden. Bibliography of the History of Cartography of the Netherlands. 418 p.
ISBN 90 6194 158 X f 69,50

A. Stimson

The mariner's astrolabe. A survey of known, surviving sea astrolabes. 191 p.
ISBN 90 6194 017 6 f 212,-

Gesneden en gedrukt in de Kalverstraat

De kaarten- en atlassendrukkerij in Amsterdam tot in de 19e eeuw.

Red. Paul van den Brink en Jan Werner. 112 p.
ISBN 90 6194 387 6 f 75,-

In de Gekroonde Lootsman

Het kaarten-, boekuitgevers- en instrumentenmakershuis Van Keulen te Amsterdam 1680 - 1885.

Onder redactie van E.O. van Keulen, W.F.J. Mörzer Bruyns en E.K. Spits. 104 p.
ISBN 90 6194 397 3 f 75,-

Kaarten met geschiedenis 1550-1800

Een selectie van oude getekende kaarten van Nederland uit de Collectie Bodel Nijenhuis.

Onder redactie van D. de Vries. 123 p.
ISBN 90 6194 377 9 f 75,-

Kunst in kaart

Decoratieve aspecten van de cartografie.

Eindred.: J.F. Heijbroek en M. Schapelhouman. 131 p.
ISBN 90 6194 407 4 f 75,-

Verkrijgbaar via de boekhandel of bij de uitgever.
Fondscatalogus wordt op aanvraag toegezonden.

Restauratieatelier Paul Peters

Restaureren en conserveren van:
Prenten en Grafiek
Atlassen
Globes

Drukken: Het facsimileren van oude kaarten

Weverweg 9
6961 KM

Eerbeek

Tel. 08338 - 54466

Restauratie van twee Mercatorglobes uit het bezit van de K.O.K.W. te Sint-Niklaas

Inleiding

In de periode mei 1993 tot en met februari 1994 heeft een team van Restauratieatelier Paul Peters intensief gewerkt aan de restauratie van twee globes uit de werkplaats van Gerard Mercator (1512-1594). Het ging hierbij om een aardglobe en een hemelglobe. De ontwerpen hiervoor zijn in 1541, respectievelijk 1551 gemaakt. Met zijn werk als kartograaf had Mercator zich ten doel gesteld de traditionele opvattingen in het afbeelden van het aardoppervlak, zoals die teruggrepen op het werk van Ptolemaeus (87-150 ná Christus), te toetsen en aan te passen aan de nieuwste waarnemingen. Hierdoor en door de toepassing van een nieuwe projectie¹ kwam Mercator tot een wereldkaart die nog altijd verrassend modern aan doet. Deze vernieuwingen kregen voor een belangrijk deel al vorm in de aardglobe van 1541, waarop ook de aan Mercator toegeschreven loxodromen aangegeven zijn. Loxodromen zijn lijnen die de meridianen op een kaart steeds onder eenzelfde hoek snijden en die vooral voor de navigatie op zee van belang zijn. De hemelglobe van Mercator valt niet in eerste instantie op door belangrijke vernieuwingen hoewel twee sterrenbeelden zijn toegevoegd: *Antinous* en het *Haar van Berenice*. Het is vooral de zorgvuldige en kunstzinnige uitvoering die deze globe voor ons tot een belangrijk cultuurhistorisch document maakt.

In de tijd van Mercator, en zelfs tot lang na zijn dood golden zijn globes als toonaangevend. Er moeten er dan ook tientallen vervaardigd en verkocht zijn. Dit blijkt uit de administratie van de boekhandelaar Plantijn. Hierover schrijven Averdunk en Müller-Reinhard (1969) '... und in den Rechnungsbüchern des Buchhändlers Plantin findet sich, daß dieser von 1566 bis 1582 24 Paar (jedesmal einen Erd- und Himmelglobus) bezogen hat'.² Tot het jaar 1875 leken de globes van Mercator allemaal verloren gegaan te zijn. Wat onverwacht waren echter bladen met de gravures van beide globes in 1868 in Gent opgedoken. In opdracht van de toenmalige regering zijn ze gefacsimileerd. Met de zo verkregen segmenten zijn toen globeparen samengesteld. Zo ontstond de situatie dat geleerden eerst de gloednieuwe globes onderzochten, terwijl echte oude, 'originale' globes nog herontdekt moesten worden. Spoedig daarop werden echter op de zolders van verschillende oude kloosters en kastelen in heel Europa originelen ontdekt.³

Paul Peters heeft in zijn atelier de leiding over een klein team van specialisten die gezamenlijk een terrein bestrijken dat behalve globerestauratie ook boekrestauratie, leer, perkament en papier in de breedste zin van het woord omvat.

De geschiedenis van de globes in het bezit van de Koninklijke Oudheidkundige Kring van het Land van Waas (K.O.K.W.) te Sint-Niklaas kunnen we niet verder na gaan dan tot ruim honderd jaar terug wanneer zij opduiken in Valladolid in Spanje en via via in het bezit komen van de Oudheidkundige Kring. Deze Kring is tot op heden eigenaar gebleven. We weten niet wie de oorspronkelijke eigenaar geweest is, noch in welk jaar de globes zijn vervaardigd. Het ontwerp van de aardglobe dateert weliswaar uit 1541 en de hemelglobe uit 1551, maar zijn tientallen jaren ongewijzigd in productie gebleven, zodat precieze datering van elke globe afzonderlijk niet mogelijk is. Zeker is echter dat deze eerste eigenaar een zeer aanzienlijk man moet zijn geweest. De inkleuring van zowel hemel als aardglobe vertoont het zogenaamde 'vorstenkoloriet', een breed kleurenpalet met onder andere ultramarijn, vermiljoen, gummigut, goud en zilver. Bovendien is de inkleuring zeer kunstzinnig met verlopende kleurvlakken en licht-donkeraccenten uitgevoerd. Hierdoor heeft het geheel een grote dieptewerking en een rijk aanzien. Een dergelijke zorgvuldige en kostbare uitvoering van globes wijst erop dat de opdrachtgever van hoge afkomst moet zijn geweest. Voor een groot deel ging dit spectaculaire aanzien verborgen achter een dikke laag vervuilde vernis, die er aan het eind van de vorige eeuw op aangebracht is, en waarover men toen al niet te spreken was, getuige een opmerking uit de correspondentie rond de overdracht van de globes in 1881.⁴

Beschrijving van de globes

De afmetingen van de in hun onderstel gemonteerde globes zijn circa 56 x 53 cm met een bol van 41 cm doorsnede. De bollen zijn als volgt geconstrueerd: De holle kern wordt gevormd door twee halve bollen die zijn opgebouwd uit houten spanen, die aan de equator op elkaar bevestigd zijn over een holle houten as die de beide polen met elkaar verbinden. Over deze houten basisbol werd een laag gips, vermengd met houtzaagsel en lijm aangebracht, waarop tenslotte de twaalf papieren segmenten werden geplakt die het kaartbeeld dragen. Daarna werden de noord- en de zuidpool door aparte poolkappen afgedekt. Voor het oplijmen van het papier werd een zetmeellijm (stijfsel) gebruikt. De bollen van de globes zijn via een ijzeren as die door de houten binnenas loopt opgehangen in een meridiaanring van messing en door middel van messing zadeltjes vastgeklonken aan deze ring. Deze meridiaanring hangt in de horizonring die de bovenzijde van de stoel van de globe vormt. Deze stoel is van zwart gebeitst eikehout gemaakt en bestaat uit een ronde bodemplaat, rustend op vier uitstekende

voetjes. Eveneens op deze voetjes rusten vier zuiltjes die de horizonring dragen. Op deze houten horizon hoort een papieren kalender gelijmd te zijn. In de bodemplaat zit een klein kompasje gevat in een schijfje van buxushout dat van een gegraveerde versiering is voorzien. De messing meridiaanring is verdeeld in vier maal negentig graden en heeft twee inkepingen bovenaan waarop een uurring bevestigd kan worden. Deze uurring is verdeeld in de twee maal twaalf uren van het etmaal, met onderverdelingen van de halve uren en de kwartieren. Aan de as van de globe die in het midden van deze uurring steekt, hoort een klein wijzertje bevestigd te zijn die de uren aanwijst. Door middel van een zogenaamd 'glissoir' is een dunne koperen strip, de kwadrant, met de lengte van een kwart van de omtrek van de globe aan de meridiaan bevestigd. Deze draagt een gradenverdeling van nul tot negentig.

Schade-inventarisatie

Een eerste inventarisatie van de schades aan de twee globes leverde het volgende beeld op:

Het metaal (meridiaanringen, kwadrant en ijzeren assen)

De meridiaanringen waren vuil en hadden putjes waarin vuil zich had opgehoopt. De uurringen van beide globes waren afwezig, van de kwadranten restte alleen aan de hemelglobe nog het glissoir. Overigens was de meridiaanring van de hemelglobe ondersteboven aan de as bevestigd: het glissoir en de inkepingen voor de uurring bevonden zich aan de zuidpoolzijde. De ijzeren assen via welke de bollen in de meridiaanring draaien, waren enigszins verbogen.

Het hout (de stoelen en kompasroosjes)

De eikehouten stoelen zagen er slecht uit. Ouderdom, houtworm maar ook een vroegere, zeer slordige restauratie hadden hun sporen achtergelaten. Door houtwormvraat waren sommige onderdelen zo zwaar aangeast dat het hout langs de uitgevreten gangen was gebroken. Deze breuken waren gerepareerd door het opspijkeren van houten latten. Verdwenen stukken van het originele eikehout waren met verschillende houtsoorten opgevuld waarbij geen rekening was gehouden met de juiste nerfrichting. De originele schuifzwaluwstaartverbindingen waren beschadigd en vervangen door ingeslagen spijkers.

Het glas (glaasjes van de kompassen)

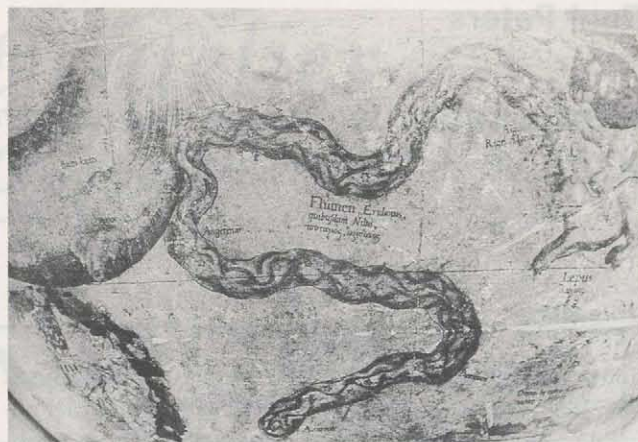
Een van de glaasjes (doorsnede ± 1 cm) was gebroken. Verder was het glas door ouderdom broos geworden.

De kompassen

De kompasnaalden moesten opnieuw gemagnetiseerd worden.

De papieren bolsegmenten en de bollen waar deze opgeplakt zaten

Een donker verkleurde vernislaag bedekte de segmenten van zowel de hemel- als de aardglobe en beide zaten zo klem in hun onderstel dat zij niet gehanteerd konden

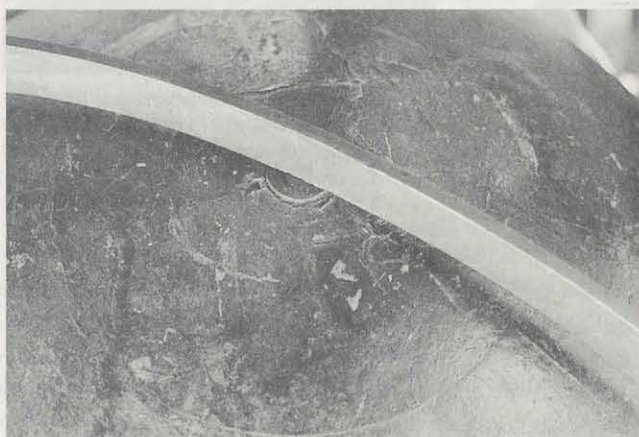
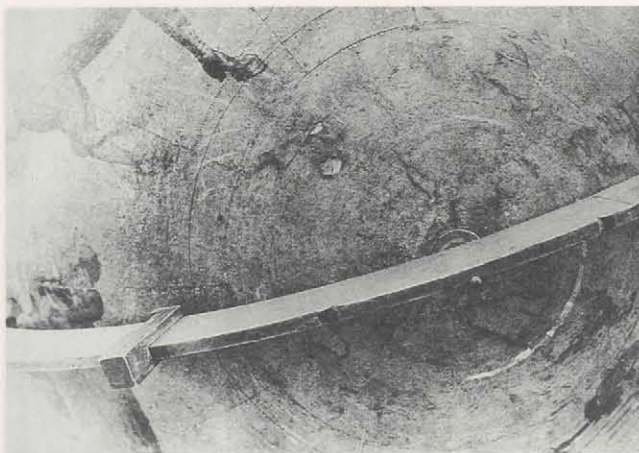

1. Schade aan de hemelglobe veroorzaakt door het aanlopen van het glissoir. Rechts is een van de diepe sporen zichtbaar die het glissoir tot in het gips getrokken heeft. In het midden zien we schade als gevolg van het schampen van het glissoir. Hieruit blijkt dat de bollen niet meer kogelrond zijn.

2. Blazen en barsten in het papier, veroorzaakt door ingetrokken vocht, zijn zichtbaar tussen het sterrebeeld Auis en Sagitta. Links, dwars door het woord Aquila, is een kale plek zichtbaar. Het vernis is hier afgeschilferd.

worden zonder verdere beschadigingen te veroorzaken. Aan de equator schuurde met name de hemelglobe langs de horizonring. Er bevonden zich geen bedrukte segmenten meer op de horizonring. Het glissoir van de (verdwenen) kwadrant van de hemelglobe schraapte over de grafiek en had zo lange krassen veroorzaakt (afb. 1). Op verscheidene plaatsen was het vernis van de bollen afgeschilferd en/of gebarsten. Het papier hieronder vertoonde meer of minder oppervlakkige beschadigingen: barsten en blazen (afb. 2) gaten, schaafplekken en vlekken. Hierdoor was het kaartbeeld op verschillende plaatsen verdwenen of vervaagd. De poolkappen van beide globes waren omhooggekomen als gevolg van breuken in zowel de gipslaag als het papier (afb. 3). Ook rond de equator concentreerde de schade zich. Lange breuken parallel aan de equator duiden de naad aan waar de twee halve houten schalen op elkaar bevestigd waren. Verspreid over de hele bol liepen kleine barstjes en vouwtjes door het papier, vermoedelijk ontstaan bij het opplakken van de grafiek op de gipsen bol tijdens de productie van de globe in Mercators werkplaats. Niet alleen door het barsten van de bol op de onder het gips

3. Noord- en zuidpoolkap van de hemelglobe. Schades veroorzaakt door het aanlopen van het glissoir op de zuidpool. Ook zien we gaten in het papier, afgeschilferde vernis en breuken en gaten in papier en gips, veroorzaakt door het werken van het hout en het metaal van de assen.

4. Bij het sterrenbeeld Canicula was een groot stuk van het papier verdwenen. Hier vertoonde de bol een bult die op de stoel aanliep. Door het schuren was het gat ontstaan. Door de druk die deze wrijving had veroorzaakt, waren de twee helften van de binnenste bol (die op de evenaar aan elkaar gepast zijn) een beetje gaan wijken. De hierdoor veroorzaakte breuk was circa tien centimeter lang.

5. De hemelglobe was ernstiger vervuild dan de aardglobe. Vlekken, zoals hier op de rok van Andromeda en onder de vleugel van Pegasus, waren donkerder en dieper in het papier gedrongen.

6. Rechts op de foto is nog een deel van de zwarte kleurstof te zien waarmee de gaten in het papier waren ingekleurd. Links is te zien hoe donker de kleuren geworden waren. Na reiniging was het gewaad van Orion helder groen.

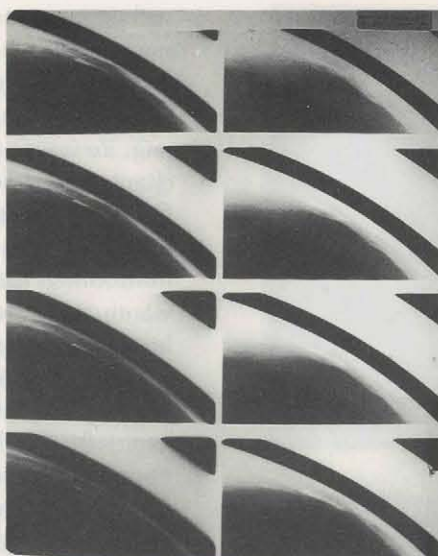
verborgen naad was het gebied rondom de equator zwaar beschadigd, ook misten het hele noordelijk half-rond en een groot deel van het zuidelijk half-rond van beide globes de bescherming van de stoel en de horizonring. Ze waren dientengevolge zeer kwetsbaar voor mechanische schade.

Ook waren de stoelen van beide globes in dermate slechte staat, dat zij door het aanlopen van de bollen op de horizonringen zelf veroorzaker van mechanische schade waren geworden. Grote gaten in het papier getuigden hiervan (afb. 4: na reiniging van vernis en lijm). De hemelglobe was ernstiger vervuild dan de aardglobe, de vlekken waren hier donkerder en leken dieper ingedrongen (afb. 5). Hoewel door de verkleurde vernis een nauwkeurig onderzoek niet mogelijk was, kon wel vastgesteld worden dat de globes al eens eerder waren 'opgeknapt'. De grootste gaten waren ingekleurd met een zwarte kleurstof die onder de vernislaag lag (afbeelding 6 toont sporen van zwarte verf tijdens de reiniging hiervan). Hierdoor werd bevestigd wat in de literatuur al eerder gemeld werd (5), dat de vernislaag niet origineel, maar later, in de negentiende eeuw, aangebracht was. Onder deze zwarte retouchering werd een harde kit gevonden waarmee de gaten in het gips waren opgevuld. Spatten hiervan werden verspreid over de bollen aangetroffen. De staat van de kleuren wees ook op het pas later aanbrengen van het vernis: met name de blauwe kleuren leken op veel plaatsen afgeschilferd. Sommige pigmenten waren sterk gaan zwellen en lagen als een zwart uitgeslagen korst op de grafiek.

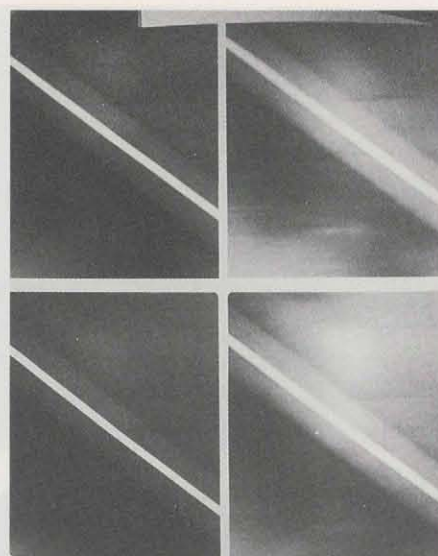
Na dit eerste onderzoek werden de beide globes - weliswaar naast elkaar en samen opgaand - als aparte objec-

7. Niet alleen de insluitsels, maar ook merktekens op de houten bol werden zichtbaar op de röntgenopnamen. Dit detail laat de aansluiting zien van de twee houten halve bollen die de kern van de globes vormen.

8. Metalen krammetje in de wand van de hemelglobe. Een serie van dit type opnames werden gemaakt om de plaats van het insluitsel exact te kunnen bepalen.

10. De as die de twee polen van de globe (in dit geval de hemelglobe) bestaat uit een dikke houten stok met daarin een ijzeren staaf. Bij beide globes vertoonde deze staaf een kleine verbuiging.

9. Niet alles wat bij het röntgenonderzoek zichtbaar werd kon duidelijk geïdentificeerd worden. Te zien is een aansluiting van twee houten segmenten van de binnenste bol. Kleine rondjes langs de naad geven bevestigingspunten aan. De twee cirkelvormige vlekken zijn mogelijkerwijs ingezette stukken in de houten spanen.

ten behandeld. Tijdens het gehele restauratieproces werd het verloop van de werkzaamheden vastgelegd door het maken van vele foto's, een film en een groot aantal notities. Een groot hulpmiddel vormde de aanwezigheid van kopieën van de globesegmenten die niet alleen gebruikt zijn als voorbeeld bij de retoucheringen maar waarop tevens verschillende aantekeningen betreffende de restauratie van de specifieke schades exact konden worden bijgehouden. Deze werkkopieën waren gemaakt van de al eerder genoemde heruitgave uit 1875, die ter beschikking waren gesteld door de opdrachtgever.

De beide bollen zijn röntgenologisch onderzocht op eventuele verborgen gebreken aan het binnenwerk. Hierbij werd geconstateerd dat de ijzeren binnenassen enigszins verbogen waren, bovendien bleek dat de wanden van de globes verschillende metalen insluitsels be-

vatten (afb. 7, 8, 9 en 10: assen en insluitsels). Over het geheel genomen gaf het röntgenonderzoek geen aanleiding tot het openen van de bolwand. Slechts in één geval gaf informatie verkregen door het röntgenonderzoek aanleiding tot een grotere ingreep dan wij zonder dat onderzoek zouden hebben gedaan. Op de plaats van een tamelijk grote breuk bij Sagittarius op de hemelglobe kon op de röntgenopname deze breuklijn waargenomen worden. Op deze plaats is het papier over een grote afstand opgenomen teneinde de gipslaag eronder te kunnen verstevigen (afb. 11).

Dat de vernislaag verwijderd moest worden stond snel vast. Bij beide globes kwam onder het vernis een geelbruine laag tevoorschijn die uit dierlijke lijm bleek te bestaan. Waarschijnlijk is deze lijmlaag ooit bij wijze van vernis in meerdere lagen over het papier aangebracht. In

11. Op de plaats van een breuk bij Sagittarius op de hemelglobe kon op de röntgenfoto de breuklijn waargenomen worden. Het lijkt erop alsof spijkertjes door de bolwand heen naar binnen steken. Het feit dat de breuk door alle lagen van de globe heen loopt, heeft geleid tot een intensieve ingreep op deze plaats, waarbij het gips is verstevigd.

elk geval is dat destijds niet erg vakkundig gebeurd, hier en daar waren de streken van de kwast nog te herkennen. Des te groter was de verrassing over de rijk gekleurde, van schaduwen en lichten voorziene grafiek die onder deze bedekking vandaan kwam.

De restauratie

Reinigen van het vernis

Zoals gebruikelijk werd begonnen met het eerst droog en daarna vochtig reinigen van het vernis van de globes. Zo werd voorkomen dat oppervlakte- vuil bij het oplossen van het vernis in het papier zou dringen. Bij de droge reiniging werd gebruik gemaakt van fijn gompoeier dat met de vingertoppen in een ronddraaiende beweging zachtjes over het boloppervlak gemasseerd werd. Daarna werden watten bevochtigd met een oplossing van tylose (een cellulose) in water. Met deze, goed uitgeknepen, watten werd de bol nogmaals gereinigd, waarna de vernisafname een aanvang kon nemen.

Vernisafname

Uit de proefnemingen met verschillende oplosmiddelen kwam alcohol als meest geschikt naar voren. Met behulp van kompressen van met ethylalcohol bevochtigd filterkarton werd de vernislaag zacht gemaakt waarna zij verwijderd kon worden door deppen met wattenstokjes met alcohol.

Aangezien de alcohol geen gevaar opleverde voor de kleuren kon deze werkwijze over het gehele oppervlak van de bol worden aangehouden. De ernst van de diep in het papier gedrongen vervuilingen werd tijdens het afnemen van het vernis pas goed duidelijk. Door de bruine vernislaag waren de contouren van deze vlekken min of meer verdoezeld.

Verwijderen van de lijm en het vuil

De volgende stap was het verwijderen van de lijmlaag die over de hele bol aangebracht was. Voor het reinigen van globes gebruiken wij graag compressen met methylcellulose die het vuil opweekt en bindt, maar om deze dierlijke lijm te kunnen verwijderen moest deze methode gecombineerd worden met andere middelen. Citroenzuur (2% in gedistilleerd water) loste de lijm slechts oppervlakkig op en moest bovendien tamelijk lang inwerken wat het gevaar voor waterranden met zich meebracht. De beste resultaten werden verkregen met een dampapparaat waarmee meer of minder warme en/of vochtige lucht kan worden geblazen. Met het dampapparaat werd plaatselijk de lijmlaag opgeweekt waarna het met wattenstokjes weggenomen kon worden. Na droging van de betreffende plaats werd vervolgens weer een laagje cellulose aangebracht, na het indrogen van dit laagje werd het met een vochtig wattenstokje deppend en rollend weer verwijderd. Deze werkwijze werd aangehouden voor die delen van de grafiek die niet ingekleurd waren. Een bijkomend voordeel van deze methode was dat door de inwerking van de warme damp de blazen die in het papieroppervlak voorkwamen glad trokken (afb. 12). Het ingetrokken vuil liet zich met deze methode eenvoudig, samen met de lijmlaag, verwijderen. Waar

12. Het werken met het damp-apparaat. Hiermee werd de sterk vervuilde lijmlaag die zich onder het vernis bevond verwijderd. Tegelijkertijd werden zo de blazen die op verschillende plaatsen in het papier voorkwamen glad gemaakt.

vuil langs gaten en breuken onder het papier was getrokken, werden de randen hiervan opgenomen zodat eronder kon worden schoongemaakt.

Het oorspronkelijk helder gekleurde kaartbeeld had door de dikke lijmlaag een gedekt aanzien gekregen; alles was bedekt met een laagje bruin. Bovendien waren met name de blauwen en de groenen in de lijm gaan zwellen en lagen als een zwart uitgeslagen koek op de bol.

Bij de groenen ging het hierbij om een groenspaan vermengd met gummigut, het koperoxyde in de groenspaan was de veroorzaker van het zwellen van de kleur. Sommige kleuren waren met loodwit dekkend gemaakt. Na overleg met de chemicus die het kleuronderzoek verricht heeft, werden de uitgeslagen kleuren behandeld met een etheroplossing.

Door het ondoorzichtig worden van de kleurvlakken was veel informatie, waaronder een aantal goud gekleurde sterren, onzichtbaar geworden. Besloten werd om ook de gekleurde vlakken te reinigen van de opvallende lijmlaag, voor zo ver dat mogelijk was zonder schade aan de kleuren te veroorzaken. Deppen met een (warme) enzymoplossing kon een deel van het vuil verwijderen. Wanneer er met het vuil ook kleur loskwam, moesten we stoppen. Tijd bleek een bondgenoot te zijn bij dit reinigingsproces. Wanneer we na een paar weken opnieuw een plek onder handen namen waar we eerder moesten stoppen, dan bleek dat opnieuw enig vuil verwijderd kon worden. Zo is het hele oppervlak van de bol in de loop van verscheidene maanden steeds iets schoner geworden. Het sterrenbeeld Cassiopeia op de hemelglobe leek aanvankelijk een jurk te dragen in een dikke groenbruine kleur. Na behandeling bleek zij een blauwe jurk aan te hebben. Ook kunnen nu van verscheidene gouden sterren de namen gelezen worden, iets wat eerder onmogelijk was. Een steeds terugkerende behandeling was het aanbrengen van methylcellulose op plaatsen waaraan gewerkt was om zodoende de conditie van het papier op peil te houden.

Waar de kleurvlakken door deze reinigingswerkzaamheden iets van hun glans verloren hadden werd die weer toegevoegd door verdunde arabische gom (bestanddeel

van de oorspronkelijke kleur) op te brengen. De spatten van het bij de vorige restauratie gebruikte vulmiddel werden verwijderd door voorzichtig schrapen met een scalpel. Dit was mogelijk omdat de massa de gebruikte oplosmiddelen (water, alcohol en aceton) hardnekkig weerstond.

Herstel van gips en papier

Na de, verscheidene maanden in beslag nemende, reiniging begon de eigenlijke restauratie in de vorm van het herstellen van de breuken en gaten in de gipslaag en het papier. De onregelmatigheden in het boloppervlak werden alleen daar geëffend waar zij gevaar voor verdere mechanische schade opleverde. Dat betekende onder andere dat het uitstulpen van de polen gelaten is zoals het was. De gipslaag werd hersteld met een (reversibel) vulmiddel en het papier werd aangevuld met een goed afgelijmd zuurvrij rijstpapier. Er werd een pulp van dit materiaal gemaakt om breuken in het papier te dichten. Er is voor gekozen om niet alle barsten en breuken onzichtbaar weg te werken, ten slotte gaat het hier om meer dan 400 jaar oude objecten, die ouderdom mochten we niet verdoezelen. Maar daar waar de barsten mogelijk het uiteindelijke vernis konden opzuigen, werden zij op bovenstaande manier gevuld. Om te testen of de nieuwe vernislaag ondanks het nalijmen nog in het papier kon dringen, werd de bol bespoten met alcohol. Waar de alcohol nog in het papier dringt, zal het vernis dat immers ook doen. Die plaatsen werden nogmaals nagelijmd met een meer geconcentreerde celluloseoplossing tot de alcohol geen vat meer kreeg op het onderliggende papier.

Nalijmen en tussenvernis

Na het herstellen en nalijmen van het papier werd de bol van een tussenvernis op basis van alcohol voorzien. Op deze vernislaag werden de retoucheringen aangebracht.

Retoucheren

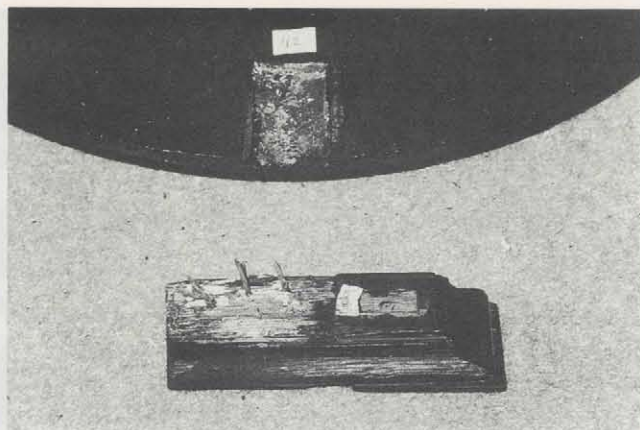
Retoucheren is altijd een omstreden aangelegenheid, maar aangezien wij kopieën hadden van de afdrukken van de originele kopergravures, kon de verdwenen informatie weer aangevuld worden. Leidraad hierbij was de Engelse regel 'six foot, six inches', dat wil zeggen dat de retoucheringen vanaf enige afstand niet, maar van dichtbij wel zichtbaar zouden zijn. De kleuren zijn slechts 'opgehaald' met arabische gom zoals hiervoor beschreven is en spaarzaam aangevuld waar zij door schuren waren verdwenen. Waar de kleuren enkel een beetje vaag geworden waren (bijvoorbeeld rondom de grote beer op de hemelglobe) is dat zo gelaten.

Slotvernis

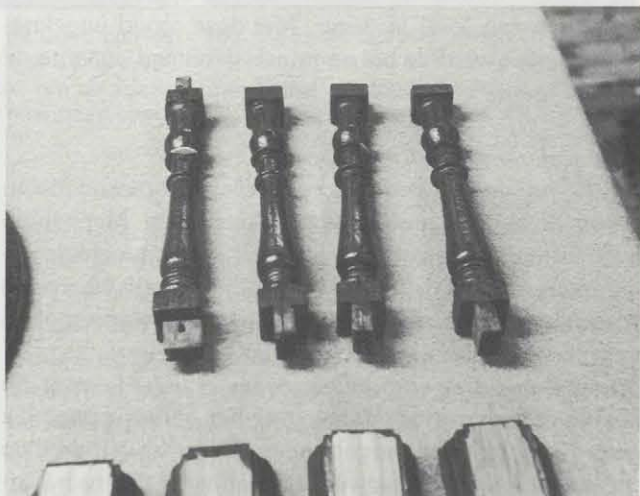
Tenslotte werd de bol voorzien van een slotvernis die in meerdere lagen werd aangebracht tot een egale halfglans verkregen was. Hiervoor werd een zuivere dammarvernis gebruikt.

De meridiaanring

De meridiaanring was nogal vervuild met putjes waarin het vuil zich had opgehoopt. Hoewel mechanisch reini-

13. De schuifzwaluwstaartverbindingen van alle voetjes van de onderstellen van beide globes waren vernield en vervangen door spijkers.

14. Alle houtverbindingen werden in de oorspronkelijke staat teruggebracht. Bovendien werden beschadigingen aan het draaiwerk aangevuld met nieuw hout.

gen voor oud, gegraveerd messing niet aanbevolen wordt, was dat in dit geval onvermijdelijk. Reinigen door middel van een bad was niet mogelijk aangezien bol en ring niet los gehaald konden worden. Het messing is voorzichtig schoongemaakt met watten, gedrenkt in een metaalreinigingsmiddel. De patinalaag ging hierbij verloren.

De stoelen

De stoelen werden door onze houtrestaurator uit elkaar genomen. De slecht ingezette houtdelen van latere datum werden vervangen door nieuwe, eikehouten delen waarbij de juiste nerfrichting in acht werd genomen. Hierbij kon worden geconstateerd dat de zwarte beits niet origineel was maar later, waarschijnlijk bij de restauratie in de vorige eeuw, was aangebracht: de zwarte kleur was ook op de binnenkant van de breukvlakken aanwezig.

De vernielde houtverbindingen, met name de schuifzwaluwstaartverbinding tussen voetjes en bodemplaat werden in ere hersteld. De opgespijkerde verstevigingen van de bodemplaten werden verwijderd, de breuken door die door houtworm veroorzaakt waren, werden opgevuld met epoxyhars en opnieuw verlijmd. Houtwormgaten werden gevuld met zwarte schellak en

15. Een detail na restauratie.

de stoelen preventief tegen nieuwe aantasting beschermd. Na het bijkleuren van de nieuwe houtdelen werden de stoelen in de was gezet (afb. 13, 14 en 15).

De kompassen

De kompasnaalden zijn gereinigd en opnieuw gemagnetiseerd en de glaasjes van de kompassen zijn gelijmd en geregenereerd.

Laatste werkzaamheden

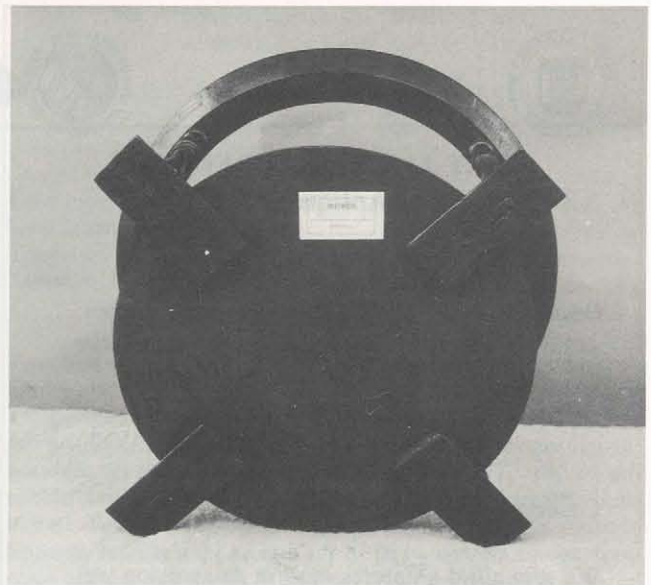
Tenslotte werden de bollen weer in de gerestaureerde stoelen geplaatst en in de juiste stand gedraaid. Door middel van spietjes in de inkepingen van de horizonring werd de meridiaanring zo klem gezet dat geen gevaar voor aanlopen van de bol tegen de horizon meer kon optreden.

NOTEN

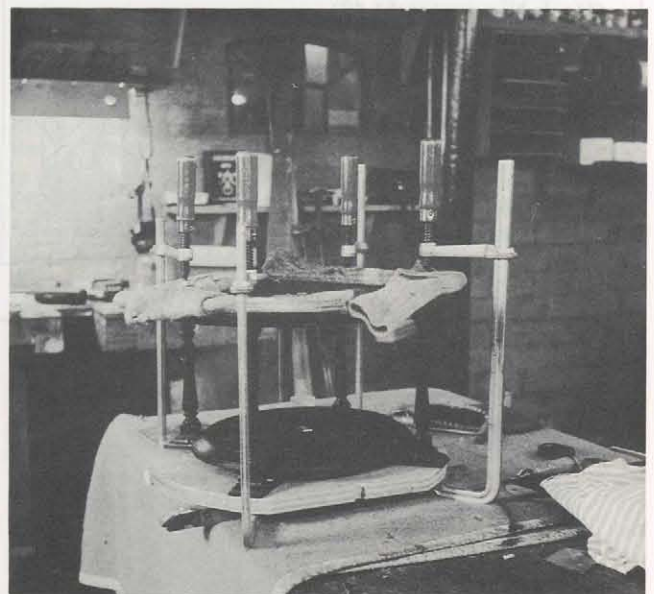
1. Mekenkamp (1994).
2. Averdunk und Müller-Reinhard (1969), p. 24.
3. Muris und Saarmann (1961), p. 102-103.
4. In het bezit van de Koninklijke Oudheidkundige van het Land van Waas te Sint-Niklaas, België.
5. Zie noot 4.

LITERATUUR

- Averdunk, H. und J. Müller-Reinhard, *Gerhard Mercator und die Geographen unter seinen Nachkommen*. - Herdruk: Amsterdam: Theatrum Orbis Terrarum Ltd, 1969.
- Krogt, P.C.J. van der, *Globi Neerlandici*. - Utrecht: HES Publishers, 1993.
- Mekenkamp, P.G.M., De wassende breedten van Mercator. - In: *Caert-Thresoor* 13(1994)1, p. 12-17.
- Muris, O. und G. Saarmann, *Der Globus im Wandel der Zeiten*. - Berlin und Beutelsbach bei Stuttgart: Columbus Verlag Paul Oestergaard KG, 1961.

16. Een van de stoelen na restauratie. Alle zwaluwstaartverbindingen zijn in ere hersteld.

17. Het in elkaar lijmen van de gerestaureerde onderdelen.

SUMMARY

The restoration of two Mercator-globes owned by the Oudheidkundige Kring van het Land van Waas, Sint-Niklaas, Belgium

In accordance with the Mercator year 1994 a Mercator globe pair, owned by the Koninklijke Oudheidkundige Kring van het Land van Waas in Sint-Niklaas (Belgium) has been restored by Restauration Studio Paul Peters in Eerbeek (Netherlands). The celestial and earthglobe were in a very bad condition. Amongst others dirt accumulation, scratches, addition of not original wood during an earlier, badly executed restoration, driven in nails, peeling, holes in the gypsum and paper, etc. had been diagnosed. What's more, both globes had been furnished by a dirty, very darkly looking varnish coating. Under this a layer of an animal glue had been applied. After we had got a clear idea about the damages which had been made in the past centuries, these have been restored by several specialists. This article reports how the restorations were done.

GERT JAN BESTEBREURTJE
Antiquaar

Gespecialiseerd in: *Oude en Zeldzame Boeken*
m.b.t. Reizen en Expedities
Koloniale en Maritieme
Geschiedenis
Oost- en West Indië

Catalogi op aanvraag

Wij zijn altijd geïnteresseerd in de aankoop van
gehele bibliotheken en enkele stuks van waarde

Brigittenstraat 2
(Hoek Nieuwegracht 42)
Postbus 364
3500 AJ
Utrecht

Tel. 030-319286
Fax 030-343362

Willem/Joan Blaeu (1606) c1640 World

"One of the supreme examples of the mapmaker's art"

RODERICK M. BARRON
Antique Map Specialist

21 BAYHAM ROAD
SEVENOAKS
KENT TN13 3XD
TEL & FAX 01732-742558

Send for a copy of my most recent catalogue
Fine maps of all parts of the World
Discover a world of difference with the professional services of
one of the UK's leading international private dealers
Early maps of the World, Americas, Asia, South East Asia
& the Far East a speciality

PAULUS SWAEN
OLD MAPS AND PRINTS

HOFSTRAAT 19 - 5664 HS GELDROP
THE NETHERLANDS
TEL. (0)40-853571 FAX (0)40-854075

BINGHIO, A. Breviario delle guerre de Paesi Bassi D'Antonio
Abbondanti da Imola. (Cologne 1641) 101x64mm. Small 8vo. In
very fine contemp. red marocco binding, sides richly gilt with triple
border and with little ornaments in corners. Spine richly gilt, with
brown title-label, richly gilt inner dentelles. With engraved title
page. (13), 231, (2) pp. Hfl. 1.950
* Extremely rare book, including a title page showing a sitting lion
comprising only the Southern Netherlands. Ref.: Van der Heijden, Leo
Belgicus 29. Who records only one other copy.

HONDIUS, J. Frisia occidentalis. (Amsterdam 1629) 381x494mm.
Uncoloured. Hfl. 2.000
* The very rare first state with the address of J. Hondius. After the
acquisition of the copper plate by Willem Blaeu, the name of J. Hondius
has been erased and substituted by his own. A very fine and dark
impression, has wide margins and has no text on verso.

HESSSEL GERRITSZ. Tabula Russiae. (Amsterdam 1614)
423x540mm. Coloured. Hfl. 2.000
* A rare issue of this influential map of Russia compiled from
manuscripts brought back from Russia by Isaac Massa, apparently
including one by Crown Prince Tydor Gudonov to whom the large inset
plan of Moscow is attributed. The plate was first issued in 1613, in a
proof form, and in a completed form in 1614. Subsequently, the plate
was acquired by the Blaeu's and re-issued in their atlases. With the
address of Hessel Gerritsz.

TERMS:

Business by appointment only.

For clients within the European Community VAT will be added to the
prices.

antiquariaat
DE RIJZENDE ZON

Poststraat 8 - 5038 DH - Tilburg
Tel.: 013-360337. Fax: 013-361450

- * Brabantica
- * Nabije Oosten
- * Verre Oosten
- * Niet-Westerse boeken
- * Atlassen 1850-1950
- * Livres tabous
- (Wereld-Nationaal-Thematisch)
- * Ongewone boeken

Catalogus 35: 267 Atlassen 1840-1940

Catalogus 36: Nudismus

Catalogus 37: 80 Egyptian Books 1820-1900
(juni 1994)

Catalogus 38: The Far East (sept. 1994)

Deelnemer: Beurs Eindhoven Cocagne 22, 23 april/Internationale
ILAB/LILA Book and Print Fair 29, 30
Sept., 1 Oct. RAI, Amsterdam/3-de Internatio-
nale Antiquarenbeurs, November, Mechelen.

Varia Cartographica

Tentoonstelling 'Van plat naar bol', Elburg

Van 17 juli tot en met 29 september 1995 vindt in het Gemeentemuseum Elburg een tentoonstelling plaats van atlanten, globes en kaarten. De tentoonstelling omvat de volgende thema's: diverse oude kaarten waarop de veranderende kijk op de wereld naar voren komt, enkele instrumenten: jacobsstaf, octant, kompas, aard- en hemelglobes; restauratievoorbeelden van een atlas en een globe aan de hand van voorwerpen, foto's, video, dia's; technische aspecten van een globe; kaarten, waaronder van Mercator en Blaeu. Tevens zullen er globes en kaarten (originelen en kopieën) te koop worden aangeboden. Plaats: Gemeentemuseum Elburg, Jufferenstraat 6-8, Elburg, tel. 05250-81341.

Openingstijden maandag 14.00-17.00 uur, dinsdag t/m vrijdag 10.00-17.00 uur.

Tentoonstelling Nederland als kunstwerk - Vijf eeuwen bouwen door ingenieurs, Rotterdam

Nederland is door mensenhanden gevormd, vrijwel alles is kunstmatig: de polders en de dijken, maar ook de autosnelwegen, bruggen, tunnels, leidingentracees en windmolenparken. De tentoonstelling 'Nederland als kunstwerk' zet een dynamische ontwikkeling in een historisch perspectief. Hoe ingenieurs gedurende vijf eeuwen aan Nederland bouwden, van de Hollandse Waterlinie tot de stormvloedkering in de Nieuwe Waterweg, van de vesting Willemstad tot de Willemsspoortunnel.

Er is niet alleen aandacht voor de civieltechnische werken en hun landschappelijke context, maar ook voor hun legendarische makers en voor de samenleving waarin zij opereerden. Voor de tentoonstelling is veel oorspronkelijk materiaal uit tal van archieven bijeen gebracht.

De tentoonstelling lijkt in haar opzet enigszins op de landkaart *Holland in Wording* uit de Bodel Nijenhuis Collectie van de Universiteitsbibliotheek te Leiden. De maker, Johannes le Francq van Berkhey, kocht omstreeks 1775 een zestal kaarten van het Haarlemmermeer uit diverse perioden en vervaardigde hieruit een kaart. In de tentoonstelling zijn de lagen waaruit de kaart is opgebouwd als een waaier uitgevouwen, zodat de verschuivingen van de frontlinie in de strijd tussen het water en de mensen goed te zien is. Op eenzelfde wijze laat de tentoonstelling als geheel zien hoe in het Nederlandse landschap laag over laag werd gelegd.

Na een introductie is de tentoonstelling globaal chronologisch opgebouwd naar acht thema's, die elk voor langere tijd de ontwerpopgaven voor het kunstmatige Nederland hebben bepaald: de organisatie van de waterstaat, de grote civieltechnische ingrepen in steden en landschappen, de ontwikkeling van het ingenieursberoep, de uitvoeringstechnologie bij de grote civieltechnische bouwwerken en de bouw van dijken en waterkeringen en de consequenties daarvan voor het landschap.

De tentoonstelling wordt gehouden in de Grote Zaal van het Nederlands Architectuurinstituut te Rotterdam.

Bij de tentoonstelling is een gelijknamig rijk geïllustreerd boek van 280 pagina's verkrijgbaar voor de prijs van f 85,-.

In het kader van de tentoonstelling heeft het NAI, in samenwerking met andere organisaties, een uitgebreid activiteitenprogramma samengesteld. Het gaat hierbij om rondleidingen, excursies, fiets- en wandeltochten, ja zelfs vliegtochten. Voorts worden in de maand juni iedere zondagmiddag lezingen gehouden die de ruimtelijke inrichting van Nederland behandelen. Tenslotte zijn in de tentoonstellingsruimte continu films en video's te zien die betrekking hebben op het onderwerp.

De tentoonstelling is te bezichtigen van 27 mei tot 3 september 1995 in het Nederlands Architectuurinstituut.

Museumpark 25, 3015 CB Rotterdam, tel. (010)4401200.

Openingstijden: dinsdag t/m zaterdag 10-17 uur; zon- en feestdagen 11-17 uur.

Toegang: f 7,50 (Museumjaarkaart gratis),

Zaterdag 1 juli, Dag van de Architectuur, gratis.

Tentoonstelling 'Portolan charts preserved in Spain', Barcelona

Ter gelegenheid van de 17th International Cartographic Conference (ICC'95) die in september in Barcelona zal worden gehouden, zal de gotische zaal, de 'Saló dei Tinell', - de hoofdruimte van het Palau Reial Major - een tentoonstelling huisvesten. Te zien zullen zijn 54 portolaankaarten uit verschillende Spaanse instellingen: archieven, bibliotheken, musea en sommige andere afkomstig uit particuliere kaartenverzamelingen zullen worden tentoongesteld. De tentoonstelling zal in september en oktober te zien zijn. Een catalogus met reproducties van alle portolaankaarten is in voorbereiding.

Uitreiking facsimile van de gewestkaarten van Jacob van Deventer

In de sfeervolle en verfijnde ambiance van de ontvangstzaal van het Paushuize te Utrecht vond op 23 mei j.l. een bijzondere gebeurtenis plaats. In een uiterst select gezelschap werd door Prof. Dr. Ir. C. Koeman het eerste exemplaar van de nieuwe facsimile-uitgave van de gewestelijke kaarten van Jacob van Deventer aangeboden aan Z.K.H. de Prins van Oranje.

Aanwezigen waren voorts de Commissaris der Koningin in de provincie Utrecht Jhr. Drs. P.A.C. Beelaerts van Blokland, de burgemeester van Utrecht Mr. I.W. van Opstelten, de Rector Magnificus Prof. Dr. J. van Ginkel, Prof. Dr. G. Schilder, het bestuur van de Stichting tot Bevordering van de Uitgave van de Plattegronden van Jacob van Deventer, A. en J.G. Vis van uitgeverij Canaletto, een vertegenwoordiger van het Anjerfonds en een redacteur van *Caert-Thresoor*. Een deel van de aanwezigen was vergezeld van hun echtgenote.

Na het, zoals te verwachten sprankelende welkomstwoord van de Commissaris der Koningin werden er korte inleidingen gehouden door de Rector Magnificus en Prof. Schilder over de relatie tussen kartografie en het Koningshuis, resp. over het nut van algemene verspreiding van facsimile-kaarten. Tenslotte gaf Prof. Koeman een korte inleiding over Jacob van Deventer en diens kaarten, waarna hij tot het overhandigen van het eerste exemplaar aan de Prins kon overgaan. Hierna kon het gezelschap de tentoongestelde exemplaren van de gemonteerde kaarten bewonderen.

De kaarten vormen een ware lust voor het oog. Dank zij de grote zorg en het vakmanschap van Canaletto kon van de originele foto's, die in 1939 door de toenmalige gemeente-archivaris van Deventer, Mr. B. van 't Hoff uit Breslau waren verworven en bewaard zijn gebleven, opnieuw een facsimile-druk op ware grootte van de in de Tweede Wereldoorlog verloren gegane kaarten worden verwezenlijkt. De bijbehorende wetenschappelijke toelichting bij de kaarten werd samengesteld door Prof. Koeman. Dank zij de steun van diverse subsidiërende instanties werd het mogelijk dit kostbare project tot uitvoering te brengen.

In 1941 werd reeds door Van 't Hoff een soortgelijke uitgave verzorgd, die bij Martinus Nijhoff werd uitgegeven. Deze kaarten zijn thans antiquarisch nog met moeite te vinden en een complete map is al helemaal niet meer te koop. Het is verheugend dat er nu weer een nieuwe facsimile beschikbaar is gekomen, met een tot op de nieuwste inzichten bijgewerkte inleiding.

Cursus Geschiedenis van de kartografie

Voor geïnteresseerden bestaat de mogelijkheid deel te nemen aan de cursus Historische Kartografie.

Doel: Inleiding in de geschiedenis van de kartografie met het streven de verscheidenheid van het vak tot uitdrukking te brengen. Daarbij worden aspecten behandeld die reiken van de cultuurhistorie tot de landschapskunde, van zeevaart tot de kunst. De colleges gaan vergezeld van dia-series en uitgebreide tentoonstellingen, alsmede excursies naar belangrijke kaartenverzamelingen.

Tijd: Van 5 oktober tot en met 21 december 1995, elke donderdagmiddag van 14.00 tot 17.00 uur.

Plaats: Faculteit der Ruimtelijke Wetenschappen, Universiteit Utrecht, Kaartenzaal (522).

Docent: Prof.dr. G. Schilder.

Kosten: f 250,- (excl. excursies).

Aanmelding: Prof.dr. G. Schilder, Faculteit der Ruimtelijke Wetenschappen, Universiteit Utrecht, Postbus 80.115, 3508 TC Utrecht, tel. 030-532051, b.g.g. 534401. Fax 030-540604.

Nieuwe modulen van de Opleiding Beheer van Visuele Documenten GO-H

In het najaar van 1995 starten bij de Stichting GO in Den Haag de cursussen Algemene beheersaspecten van collecties visuele documenten en Ontsluiting van collecties voorwerpen en beeldmateriaal. Dit zijn de eerste twee modulen van de Opleiding beheer van Visuele Documenten GO-H in het cursusjaar '95-'96.

Alle modulen van deze opleiding worden als aparte korte cursussen aangeboden.

belangstellenden kunnen zich naar behoefte voor een of meer cursussen inschrijven.

In het cursusjaar '95-'96 organiseert de GO de volgende cursussen:

- Algemene beheersaspecten van collecties visuele documenten
- Ontsluiting van collecties voorwerpen en beeldmateriaal
- Tekeningen en prenten
- Fotografische documenten
- Audiovisuele documenten

De algemene toelatingsvoorwaarden voor elke cursus zijn: een vooropleiding op HAVO-niveau of een bewijs van een gelijkwaardig kennisniveau hebben; enige ervaring in het werk met visuele documenten hebben. Elke cursus kan worden afgesloten met een schriftelijke examen. Om tot het mondelinge afsluitende examen ter verkrijging van het diploma GO-H te kunnen worden toegelaten moeten een aantal van de modulen met voldoende resultaat zijn afgelegd.

Cursusaanbod najaar 1995:

Algemene beheersaspecten van collecties visuele documenten

De cursus Algemene beheersaspecten van collecties visuele documenten is bestemd voor beheerders in archieven, musea, bibliotheken, topografisch-historische atlanten, kaartenverzamelingen etc. het doel van de cursus is: het verwerven van kennis van en inzicht in de algemene principes (d.w.z. niet gekoppeld aan een specifiek documenttype) van de vier beheersactiviteiten:

- collectievorming en acquisitie
- beschrijving, catalogusbouw en ontsluiting
- conservering en materiele verzorging
- dienstverlening

De cursus start op 26 september 1995. Het cursusgeld bedraagt f 1355,-.

Ontsluiting van collecties voorwerpen en beeldmateriaal

De GO heeft deze korte cursus, die zij al drie jaar in haar pakket aanbiedt, opgenomen als module in de opleiding GO-H. de cursus is ontwikkeld in samenwerking met de Reinwardt Academie en is bestemd voor medewerkers van musea, archieven en daarmee vergelijkbare instellingen die belast zijn met het vastleggen en ontsluiten van gegevens ten dienste van een doelmatig beheer en kennisoverdracht.

Het doel van de cursus is: inzicht verwerven in het vastleggen en ontsluiten van beheersgegevens en inhoudelijke gegevens

betreffende objecten van allerlei aard (museale voorwerpen, tekeningen, prenten, kaarten, foto's, audiovisuele middelen, enz.)

De cursus start op 20 november 1995. Het cursusgeld bedraagt f 750,-.

Voor nadere informatie en een folder met inschrijfformulier kunt u contact opnemen met:

Stichting GO, Celebesstraat 89, 2585 TG Den Haag. Telefoon: (070)351 23 80, Fax: (070)354 97 89.

Vierde Mercator-symposium, 30-31 oktober 1995

Het vierde door de universiteit van Duisburg georganiseerde Mercator-Symposium heeft als thema *Der Mathematicus: zur Entwicklung und Bedeutung einer neuen Berufsgruppe in der Zeit Gerhard Mercators*.

Centraal staat de activiteit van de in de 16de eeuw opkomende praktische wiskundigen (kartografen, ingenieurs e.a.) en hun plaats in de wetenschap en maatschappij.

Het symposium wordt gehouden op 30 en 31 oktober 1995 in Slot Krickenbeck (tegenover Venlo aan de Duitse kant van de grens). Congrestalen zijn Duits en Engels.

Inlichtingen: prof.dr. René Dirven, Gerhard Mercator Universität -GH- Duisburg, Fachbereich 3, D-47048 Duisburg; of telefonisch bij dr. R.H. Vermij, tel. 030-518773.

IMCoS 14th International Symposium, 8-11 oktober, 1995. San Francisco, California

De California Map Society organiseert het 14de internationale symposium van de International Map Collectors Society. Het thema is: *Alaska to Panama: The mapping of the interior of Western North America*. In aansluiting op de lezingen waarin allerlei facetten van de kartografie van westelijk Noord-Amerika aan bod komen, zullen een kaartenmarkt, een veiling en tentoonstellingen georganiseerd worden.

De conferentie wordt gehouden in de Marines Memorial Club. Het inschrijfgeld bedraagt \$130 tot 1 juli, daarna \$155. Dit is naast alle conferentie evenementen inclusief recepties, bustochtjes, drie lunches en het afsluitend banket.

Voor inlichtingen kunt u terecht bij:

Al Newman, '95 IMCoS Chair, 1414 Mariposa Street, Vallejo, CA 94590, Tel. 001(707)642-9091.

RESTAURATIE ATELIER STERKEN

RESTAURATIE EN CONSERVERING VAN:

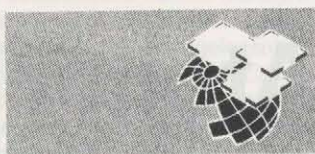
Boeken en banden
oude en nieuwe bindtechnieken

Handschriften en andere documenten
ontzuren, reinigen, desinfecteren,
aanvezelen, doubleren of impregneren

Prenten & (wand)kaarten
conserveren, restaureren
verdoeken, reinigen, encadreren
en bergen in opbergsystemen

Charters & zegels
conserveren, restaureren,
strekken, soepel maken
en bergen in opbergsystemen

Vrijblijvend opstellen van een restauratieplan met prijsopgave

Robas BV
Leeuwenveldseweg 5
1382 LV Weesp
Tel. 02940-62710
Fax 02940-31550

Weesp, april 1995

Betreft: Stedenatlas Jacob van Deventer

Geachte mevrouw, mijnheer,

Als lezer van *'Caert-Thresoor'*, zult u ongetwijfeld geïnteresseerd zijn in het werk van de 16de-eeuwse stadscartograaf Jacob van Deventer die leefde van 1500 tot 1575. In opdracht van de Spaanse Koning Filips II tekende hij van alle toenmalige Nederlandse steden de plattegronden. Al deze kaarten zijn verzameld in een atlas die vanaf die tijd bewaard wordt in de Nationale Bibliotheek te Madrid. Eindelijk wordt dit werk volledig door Robas gepubliceerd.

Kenmerkend voor de stadsplattegronden zijn de schitterende pastelkleuren, de opvallende details en de grote nauwkeurigheid waarmee Jacob van Deventer zijn werk uitvoerde.

Uniek is ook het perspectief van waaruit hij de steden in hun middeleeuwse omwalling tekende. Bovendien zijn de kaarten van bijna alle steden de oudst bekende stadsplattegronden.

Kortom, het gaat hier werkelijk om uniek en bijzonder waardevol kaartmateriaal.

In de Stedenatlas van Jacob van Deventer wordt tevens van iedere stad een legenda afgebeeld waarop alle belangrijke gebouwen, stadspoorten en het stratenplan staan.

Vanzelfsprekend is er in deze uitgave ook een algemene inleiding over het werk van Van Deventer opgenomen, geschreven door dr. ir. J.C. Visser.

Deze schitterende atlas bevat de 118 Nederlandse stadsplattegronden.

Het boek heeft een formaat van 18 x 16 cm, een omvang van 240 pagina's en is volledig in kleur gedrukt.

De perfect verzorgde uitgave is **in linnen gebonden** en voorzien van goud op de snede rondom.

De intekenprijs is geldig tot **eind april 1995 en bedraagt voor de lezers van *'Caert Thresoor'* f 118,—*** (Daarna f 189,—). U zult onder de indruk zijn van dit werk! Bovendien wordt uw naam vermeld in een apart intekenregister.

Ik kijk met grote waardering uit naar uw reactie en teken, met vriendelijke groet,

ROBAS BV
Sebastiaan Rompa

1. *Zuid Holland*: Brielle; Delft; Dordrecht; Geervliet en Heenvliet; Gorinchem en Woudrichem; Gouda; Den Haag; Leerdam; Asperen en Heukelum; Leiden; Rotterdam; Schiedam; Schoonhoven en Nieuwpoort; Vianen; Vlaardingen.
2. *Utrecht*: Amersfoort; Montfoort; Oudewater; Rhenen; Utrecht; Woerden; Wijk bij Duurstede; IJsselstein.
3. *Noord Holland*: Alkmaar en Beverwijk; Amsterdam; Edam; Enkhuizen; Grootebroek; Haarlem; Hoorn; Medemblik; Monnickendam; Naarden; Purmerend; Weesp en Muiden.
4. *Friesland*: Bolsward; Dokkum; Franeker; Harlingen; Hindeloopen; Leeuwarden; Sloten; Sneek; Staveren; Workum; IJlst.
5. *Overijssel, Groningen en Drenthe*: Almelo; Delden; Deventer; Enschede; Genemuiden; Goor; Hardenberg; Hasselt; Kampen; Oldenzaal; Ootmarsum; Steenwijk; Vollenhove en Genemuiden; Zwolle; Appingedam; Groningen; Coevorden.
6. *Gelderland*: Arnhem; Bredevoort; Buren; Culemborg; Doesburg; Doetinchem; Elburg; Groenlo; Harderwijk; Hattem; 's-Heerenberg; Lochem; Nijmegen; Tiel; Wageningen; Zaltbommel; Zutphen; Leerdam, Asperen en Heukelum.
7. *Zeeland*: Aardenburg; Axel; Brouwershaven; Goes; Hulst; Middelburg en Arnemuiden; Oostburg; Reimerswaal; Sint-Maartensdijk; Sluis; Tholen; Veere; Vlissingen; Westkapelle; Zierikzee.
8. *Noord Brabant en Limburg*: Bergen op zoom; Eindhoven; Geertruidenberg; Helmond; 's-Hertogenbosch; Heusden; Megen; Zevenbergen; Gorinchem en Woudrichem; Echt; Montfoort; Roermond; Valkenburg; Venlo; Weert.

** De stedenatlas verschijnt medio mei 1995 en wordt de eerste week van juni bij u thuisbezorgd.*

Restauratie-Atelier Helmond B.V.

voor restauratie en conservering van
papier, leer en perkament

- boeken in leer en perkament
- charters en zegels
- prenten en tekeningen
- kaarten en affiches
- massaconservering
- vrijblijvende offertes

ondersteuning bij calamiteiten

- 24 uur bereikbaar bij brand- en waterschade

06-575.896.31

Panovenweg 40, 5708 HR HELMOND (NL)

Tel: 04920 - 53990 Fax: 04920 - 52442

M.i.v. 10 okt. 1995 Tel: 0492-55.39.90 Fax: 0492-55.24.42

Studiemiddag Werkgroep Geschiedenis van de Kartografie over Frederick de Wit

De Werkgroep voor de Geschiedenis van de Kartografie houdt minstens eenmaal per jaar een studiedag. Het verslag van de laatste studiedag, die gehouden werd ter gelegenheid van de 400e sterfdag van Gerard Mercator was in *Caert-Thresoor* 13(1994)4, blz. 111-112 te lezen onder de titel *Bedevaart naar Rupelmonde*. Naast deze ene studiedag blijkt het zo nu en dan mogelijk te zijn nog een tweede initiatief in hetzelfde jaar te realiseren. Dit is een verslag van zo'n tweede studie(mid)-dag, gehouden op 4 november 1994.

Van 22 september tot en met 11 november 1994 was de tentoonstelling *inde Witte Pascaert* te bewonderen in de Bibliotheek van de Universiteit van Amsterdam. Centraal stond hier kaartmaker Frederick de Wit, uitgever te Amsterdam (1630-1706). Jan Werner, conservator van de kaartencollectie van de U.B.A. heeft deze tentoonstelling aangegrepen om in de U.B. een speciale werkgroepsmiddag te organiseren rond De Wit. Hoewel de middag pas om twee uur begon, was er sprake van een volledig dagprogramma. In totaal werden er vier lezingen gepresenteerd en kon de al eerder genoemde tentoonstelling bezocht worden.

De eerste lezing werd gepresenteerd door de kunsthistorica Mevr. Drs Truusje Goedings. Zij ging aan de hand van onder andere kaarten van Frederik de Wit in op de inkleuring van laat zestiende, zeventiende en achttiende eeuwse kaarten. Onder andere kwamen 'kleurenlijstjes', waaraan vaak het ultramarijn ontbrak omdat het zo duur was en 'receptenboekjes', waar er nog maar erg weinig van bewaard zijn, ter sprake. Het was leuk om gewezen te worden op 'warme inkleuring' die tegen het eind van de zestiende eeuw gebruikelijk was, op de 'koude inkleuring' die in de zeventiende eeuw meer in de mode was en het 'colouristisch purisme' van de achttiende eeuw, een inkleuringswijze waarbij zo weinig mogelijk kleur gebruikt werd, om toch een volwaardig ingekleurd eindresultaat te verkrijgen. Ik vind het een buitengewoon interessant onderwerp dat binnen de geschiedenis van de kartografie, afgezien van de publicaties van Truusje Goedings, vrijwel braak ligt.

Vervolgens sprak Drs Bert Gerlagh naar aanleiding van zes kaarten van Frederik de Wit (vier continentkaarten, een wereldkaart en een kaart van Amsterdam) over allegorische afbeeldingen van Amsterdam en de vier werelddelen. Hierbij stonden twee door het Gemeentearchief Amsterdam recentelijk verworven tekeningen van Adriaen van de Velde centraal. Deze tekeningen beelden de vier werelddelen af en werden als decoratie gebruikt voor De Wits kaart van Amsterdam (zie ook *Caert-Thredoor* 13(1994)3, blz. 77-79). De genoemde zes kaarten konden later op de middag op de tentoonstelling door een ieder bewonderd worden.

Na een theepauze kreeg Prof. Dr Günter Schilder het woord. Zijn onderwerp was de Klencke-Atlas die bewaard wordt in de British Library in Londen. Tijdens zijn verhaal werd deze zeer bijzondere atlas 'doorgebladerd'. In deze reuzenatlas blijken zeer zeldzame wandkaarten te zijn ingebonden, waarvan er maar enkele in Nederlandse collecties aangetroffen worden. Als laatste gaf Drs Jan Werner een inleiding op de tentoonstelling die vervolgens bekeken kon worden. Hij ging met name in op de restauratie van de vier continentkaarten en de wereldkaart die, vanzelfsprekend, op de tentoonstelling te zien waren. In feite moeten we zeggen dat de afronding van dit enorme project met deze tentoonstelling bekroond werd. De restaurator, de heer Jan Sterken uit Ugchelen, was die middag ook aanwezig en beantwoordde vragen van belangstellenden. Zonder uitzondering was iedereen zeer positief over de tentoonstelling, die weliswaar beperkt van opzet, maar bijzonder knus en gezellig was. Voor de echte liefhebbers was er een bijzonder aardige catalogus en een mapje met speciaal voor deze tentoonstelling gedrukte prentbriefkaarten te koop (zie voor de bespreking van de catalogus *Caert-Thresoor* 14(1995)1, blz. 20-21). Mijn conclusie is dat het een middag was van een type dat qua opzet beslist voor herhaling vatbaar is.

Marc Hameleers

Stichting Onderzoeksproject Van Keulen Cartografie

Onlangs is het initiatief genomen om de Stichting Onderzoeksproject Van Keulen Cartografie op te richten. Doel is het opsporen, onderzoeken en beschrijven van de handschriftkaarten van de firma Van Keulen, alsmede onderzoek doen naar de genealogie en de geschiedenis van het bedrijf.

Johannes van Keulen vestigde zich kort voor 1680 als kartograaf aan de Nieuwe Brugsteeg in Amsterdam. Met zijn zee-kaartboeken verkreeg hij grote bekendheid en hij slaagde erin bedrijven van verschillende Amsterdamse concurrenten op te kopen. In 1704 nam zoon Gerard de zaak over en werden, onder meer, een aanzienlijk aantal fraaie handschriftkaarten gemaakt. In 1743 werd Gerards zoon Johannes II tot officieel kartograaf van de Verenigde Oostindische Compagnie benoemd. De familie behield die functie tot de opheffing van de Compagnie in 1799.

Honderden handschriftkaarten van alle delen van de wereld werden getekend en bewaard in het pand aan de Nieuwe Brugsteeg. In de loop der jaren raakten deze kaarten verspreid. Ruim de helft van de circa 650 bekende exemplaren bevindt zich nu in de Universiteitsbibliotheek te Leiden. Andere grote of kleine collecties worden bewaard in de Biblioteca Angelica (Rome), de Staatsbibliotheek zu Berlin en in verzamelingen in Amsterdam, Den Haag, Londen, Madrid, Parijs, Rio de Janeiro, Rotterdam, Utrecht en Wenen. Tot dusverre is er vanuit de wetenschap weinig aandacht besteed aan deze handschriftkaarten en bestaat er geen gedegen onderzoek naar de genealogie van de Van Keulens en de geschiedenis van het bedrijf. Het Onderzoeksproject Van Keulen Cartografie wil hieraan een eind maken. In de komende zes jaren zullen alle bekende handschriftkaarten volgens uniforme richtlijnen worden uitgegeven, voorafgegaan door een inleiding over de betekenis van het kartografisch werk van de firma, de geschiedenis van het bedrijf en de genealogie.

Het project wordt uitgevoerd door vijf onderzoekers: drs. S.A.C. Dudok van Heel (Gemeentearchief Amsterdam), mevrouw drs. I.B. Jacobs (Maritiem Museum 'Prins Hendrik' Rotterdam), W.F.J. Mörz Bruyns (Nederlands Scheepvaartmuseum Amsterdam), prof. dr. G. Schilder (Universiteit Utrecht) en drs. D. de Vries (Universiteitsbibliotheek Leiden).

Inlichtingen kunnen worden ingewonnen bij: Mevr. drs. I.B. Jacobs, Maritiem Museum 'Prins Hendrik', Postbus 988, 3000 AZ Rotterdam.

Wieders catalogi

Nog niet zo lang geleden heeft de Collectie Bodel Nijenhuis (Universiteitsbibliotheek Leiden) bij het Oosters Antiquariaat R. Smitskamp (voorheen Brill) een verzameling van 56 door F.C. Wieders in de periode 1901 tot 1913 samengestelde veiling- en antiquariaatscatalogi aangekocht (Signatuur: COLLBN 20077 F 1-56). Hij was toen in dienst bij Mensing van het antiquariaat Frederik Muller & Co. Deze catalogi werden aangeboden in zes met linnen beplakte dozen met ronde rug waarop groene leren schildjes zijn aangebracht met het in goud gedrukt opschrift: *Catalogi van Frederik Muller & Co door F.C. Wieders 1901-1913*. De provenance wijst duidelijk in de richting van Wieders zelf. Notities op de omslagen in zijn handschrift, zoals 'Hand-exemplaar' en 'Zeer zeldzaam. Archief exemplaar' getuigen daarvan. Ook zijn enkele catalogi door hem gesigneerd. Voor het grootste deel betreffen het veilingen, een kleiner aantal biedt 'livres aux prix marqués', waaronder de beroemde catalogi op het gebied van geografie, reizen en kartografie uit de jaren 1903 (3234 nummers), 1906 (797 en 2876 nummers), 1910 (4013 nummers), 1911 (708 nummers) en 1912 (1230 nummers). In deze jaren moet Wieders een enorme kennis hebben opgedaan, niet alleen van boeken, atlassen en kaarten, ook van munten en penningen die er regelmatig onder de hamer kwamen. Het meest curieuze stuk dat Wieders bij Mensing te beschrijven kreeg zal 'Der Grabstein des Johannes Amos Comenius aus der Französischen Kirche zu Naarden' zijn geweest, waaraan een aparte losse bijlage in een catalogus van handschriften uit 1909 is gewijd. Hij voorzag het van de aantekening 'Uniek'.

Dirk de Vries

300 jaar kaart van De Vou en De Hooghe

In Rotterdam wordt dit jaar aandacht besteed aan het 300-jarig jubileum van de 'Kaart De Vou'. De kaart van Rotterdam met al syn gebouwen is een reproductie van de oorspronkelijke plattegrond van 1694. Deze wordt uitgegeven ter gelegenheid van het feit dat 300 jaar geleden, op 16 mei 1695, de kaart voor het eerst werd gepubliceerd. De kaart is een verkleining van de oorspronkelijke samenstelling die werd gedrukt in een oplage van 600 exemplaren en waarvan sommige met de hand werden ingekleurd. Op de kaart zijn de gebouwen in opstand ingetekend, dat wil zeggen zowel het grondvlak als de hoogte zijn weergegeven. Deze weergave van de kaart in vogelvlucht

perspectief maakt de kaart waardevol voor wie een indruk wil hebben van Rotterdam aan het eind van de 17de eeuw.

Dankzij de waardevolle adviezen van de Gemeentelijke Archiefdienst is de afdeling Landmeten en Vastgoedinformatie van Gemeentewerken Rotterdam tot een zo nauwkeurig mogelijke (zwart-wit)reproductie van dit historische document in staat geweest. De reproductie is schriftelijk te bestellen bij: Gemeentewerken Rotterdam, afd. LV-Kaartverkoop, Postbus 6633, 3002 AP Rotterdam. De prijs is f 10,- inclusief toelichting.

Inlichtingen: Chef Beheer en presentatie, Henk Schallenberg, telefoon 010-4896154.

Besprekingen

De Geschiedenis van de Cartografie: De kunst van de kaartenmakers / John Goss; inl. door Valerie Scott. - Lisse: Zuid Boekproducties, 1994. - 376 blz., ill. - ISBN 90-6248-756-4. - Prijs f 99,--

Groot formaat, vol kleurenfoto's, eenvoudige tekst: met deze woorden is de karakteristiek van dit nieuwe boek van John Goss gegeven. Het boek is zeker niet bedoeld voor de wetenschappelijke markt en mag dan ook niet met de wetenschappelijke criteria beoordeeld worden. Het is een boek voor het grote publiek, voor de liefhebber van oude kaarten en het overvloedige gebruik van groot formaat afbeeldingen (zo'n 375) van soms zelden afgebeelde kaarten en objecten geeft het boek zeker ook nut voor de wetenschappelijke gebruiker. Ik zag bijvoorbeeld voor het eerst een kleurenafbild van het beroemde kleitablet met het Babylonische wereldbeeld (waarvan *Imago Mundi* zijn beeldmerk heeft afgeleid).

Het werk is verdeeld in 12 hoofdstukken, achtereenvolgens: 1. De eerste kaartenmakers, 2. De Middeleeuwen, 3. De ontdekkingsreizen, 4. De Hollandse Gouden Eeuw, 5. Cartografische traditie, 6. Hervorming van de cartografie, 7. De wereld in kaart gebracht, 8. Stadsgezichten en -plattegronden, 9. De traditie van zeekaarten, 10. Hemelkaarten en globes, 11. Curiosa en 12. Esthetica. Aan deze hoofdstuktitels zien we al dat er geen sprake is van een geordend overzicht van de geschiedenis van de kartografie (dat door *Caert-Thresoor* en de Utrechtse school met een 'k' gespeld wordt in afwijking van de voorkeurspelling!), maar eerder van een aantal, min of meer samenhangende hoofdstukken, zgn. 'capita selecta'. Bij elk hoofdstuk wordt ook een tijdperk vermeld, maar deze aanduiding komt nauwelijks overeen met de besproken periode!

In aansluiting op het bij het Amerikaanse project *The History of Cartography* gevolgde principe, besteedt ook John Goss aandacht aan de kartografische producten van niet-Europese culturen, zoals in het eerste hoofdstuk de Noordamerikaanse Indianen, Eskimo's en bewoners van de Marshall-eilanden en in het tweede hoofdstuk die van het Verre Oosten. Het vierde hoofdstuk is 'De Hollandse Gouden Eeuw' (deze eeuw duurde volgens de ondertitel 200 jaar: 1500-1700!). Vanzelfsprekend moet in *Caert-Thresoor* hier aandacht aan besteed worden, al is het alleen maar omdat de openingsillustratie ervan ook Mercators poolkaart uit 1595 toont, die *Caert-Thresoor* gedurende het Mercatorjaar 1994 op de omslag had. Bij dit hoofdstuk blijkt al snel de eeuwige fout van Engelssprekenden: het volledig door elkaar gebruiken van 'Holland' en 'The Netherlands', of is er sprake van een vertaalfout ('dutch' vertaalt met 'Hollands?'). Het hoofdstuk gaat niet over de Hollandse kartografie, die zich voornamelijk in Amsterdam afspeelde, maar over de kartografie in de noordelijke en zuidelijke Nederlanden. Onder anderen wordt Jacob van Deventer behandeld. Hier begrijp ik de keuze van de illustraties niet. Bij Van Deventer, bekend om provinciekaarten en stadsplattegronden, wordt slecht de afgeleide kaart van Zeeland uit de atlas van Ortelius afgebeeld, géén stadsplattegrond (evenmin is dat te vinden in het hoofdstuk dat aan plattegronden gewijd is). Bij Mercator blijkt overduidelijk het gebrek dat door de gekozen indeling in

hoofdstukken veroorzaakt is: over globes wordt nauwelijks wat gezegd, kennelijk omdat er een speciaal hoofdstuk voor globes is (waarin Mercators exemplaren overigens ook nauwelijks aan bod komen). Verder worden in dit hoofdstuk behandeld Abraham Ortelius en de familie Blaeu, waarbij vrijwel uitsluitend aandacht aan hun atlassen besteed wordt: globes en wandkaarten worden slechts terloops genoemd. De voor de atlas-geschiedenis uitermate belangrijke ontwikkeling van Mercators *Atlas* tot de Mercator-Hondius-Janssonius atlas, met daarin de rol van Jodocus Hondius, wordt in één alinea afgedaan. Het hoofdstuk 'Cartografische traditie: 1500-1800 na Chr.' handelt over de Ptolemaeus-uitgaven en de kaartenmakers uit andere landen dan de Nederlanden (inclusief Japan en China). Hoofdstuk 6, 'Hervorming van de Cartografie' bespreekt de 18de en 19de-eeuwse veranderingen, waarbij veel aandacht aan meetkundige instrumenten en moderne topografische karteringstechnieken geschonken wordt. Dit laatste zou je eerder verwachten in het 7de hoofdstuk, 'De wereld in kaart gebracht: 1700-1850 na Chr.', maar dat handelt uitsluitend over het karteren van de Britse koloniale gebieden in Amerika en India. Deze eerste zeven hoofdstukken behandelen de kartografie enigszins chronologisch, de volgende vijf gaan over specifieke kartografische producten. Als eerste Stadsgezichten en -plattegronden: 6200 v. Chr.-1900 n. Chr., waarbij het eerste jaartal slaat op een muurschildering in Çatal Hüyük in Turkije. Uitgebreid wordt stilgestaan bij de *Civitates Orbis Terrarum* en o.a. Van Deventers karteringen van de Nederlandse steden (zoals eerder opgemerkt, zonder afbeelding!). Na het hoofdstuk over zeekaarten volgt 'Hemelkaarten en globes'. Er had in dit geval ook een weglatingsstreepje voor 'globes' moeten staan, er worden nl. alleen hemelkaarten en hemelglobes behandeld. Aardglobes ontbreken niet alleen hier, maar ook elders in het boek. De laatste twee hoofdstukken, 'Curiosa' en 'Esthetica' zijn leuke aanvullingen. In 'Curiosa' zien we kaarten in de vorm van mensen en dieren (zoals de befaamde 'Leo Belgicus') en kaarten van fantasiegebieden (zoals Seutters kaart van Schlaraffenland). 'Esthetica' gaat over de kunst op de kaart, maar ook over druktechnieken en inkleuring. De grote ontbrekende hier is weer Jodocus Hondius, die als initiator van de decoratieve randen op kaarten geldt.

Een 'selectieve bibliografie' en lijst 'Tijdschriften' moet verder geïnteresseerden van dienst zijn. Zijn eigen publikaties vindt Uw bespreker daar niet in terug, maar dat is ook niet zo vreemd aangezien globes in dit boek nauwelijks behandeld zijn. De redactie vindt het natuurlijk jammer dat vermelding van *Caert-Thresoor* niet juist is.

Resumerend is het een prachtig uitziend boek met een eenvoudige tekst die allerlei facetten van de geschiedenis van de kartografie bespreekt. Zowel de hoofdstukken, alsook de paragrafen binnen de hoofdstukken zijn te veel 'capita selecta' om de titel *De geschiedenis van de kartografie* waar te maken, óók voor een niet wetenschappelijk werk.

Peter van der Krogt

Nieuwe literatuur en facsimile-uitgaven

ANNALEN VAN DE K.O.K.W.

Annalen van de Koninklijke Oudheidkundige Kring van het Land van Waas: Deel 97 / Eindredactie: Wim Nys. - Sint-Niklaas: Koninklijke Oudheidkundige Kring van het Land van Waas, 1994. - 464 blz.; ill. - Jaarboek, geheel gewijd aan Mercator (de bijdragen staan afzonderlijk in deze lijst). Te bestellen bij K.O.K.W., Postbus 144, B-9100 Sint-Niklaas.

ATLAS GEOGRAPHIQUE

Atlas Geographique contenant la Mappemonde et les quatre Parties, Avec les differents Etats D'Europe / Dressés sous les Yeux de Mr. Rizzi Zannoni; de la Société Royale de Gottingue. - [Facsimile]. - Weesp: Robas BV, 1994. - (Robas Facsimile-Fonds; [5]). - Facsimile van uitgave Paris: Lattré, 1762. - ISBN 90-72-770-55-2.

BROECKE, M.P.R. van den

Unstable editions of Ortelius' atlas / Marcel P.R. van den Broecke. - In: *The Map Collector* 70(Spring 1995), blz. 2-8.

BRUNNER, K.

Das Relief in der Atlaskartographie / Kurt Brunner. - In: H. Wolff (hrsg.), *Vierhundert Jahre...*, blz. 281-292.

CARTOGRAFIA

La Cartografia dels Països Baixos: Cicle de conferències sobre Història de la Cartografia 4rt curs, 15, 16, 17, 18 i 19 de febrer de 1993, Organitzat per l'Institut Cartogràfic de Catalunya i el Departament de Geografia de la Universitat Autònoma de Barcelona. - Barcelona: Generalitat de Catalunya, Departament de Política Territorial i Obres Públiques, Institut Cartogràfic de Catalunya, 1994 [i.e. 1995]. - 267 blz.; ill. - ISBN 84-393-3284-X. - Met bijdragen van De Vries, Van der Krogt en Smits (zie aldaar).

CASTEN, R. & SUAREZ, Th.

A revised chronology for the mapping of America in the late sixteenth century: Hogenberg, Mazza, Ortelius / Richard Casten & Thomas Suarez. - In: *The Map Collector* 70 (Spring 1995), blz. 26-30.

DAELE, R. van

Ex libris Gerardi Mercatoris Oudetongii... / Rik Van Daele. - In: *Annalen van de K.O.K.W.* 97(1994), blz. 171-186. Zie elders in de lijst. - Betreft ex libris van een zekere Gerard Coopers uit Oude Tonge, dat aan Gerard Mercator toegeschreven werd.

DÖRFLINGER, J.

Geschichtsatlantent vom 16. bis zum Beginn des 20. Jahrhunderts / Johannes Dörflinger. - In: H. Wolff (hrsg.), *Vierhundert Jahre...*, blz. 179-198.

DRIEL, D.N. van

De geschiedenis van de plattegronden in de gemeente Breda / D.N. van Driel. - In: *Kaartvervaardiging door steden* / Redactie: Chr.J. Snablië. - [S.l.]: Nederlandse Vereniging voor Kartografie, 1995. - (NVK publikatiereeks; 13). - blz. 31-35.

ELKHADEM, H. [et al.]

Inventaire raisonné des collections cartographiques Vandermaelen conservées à la Bibliothèque Royale de Belgique / sous la direction de Hossam Elkhadem. - Bruxelles: Bibliothèque Royale Albert Ier, 1994. - 2 dln. - (Monographies de la Bibliothèque royale Albert Ier = Monografieën van de Koninklijke Bibliotheek Albert I; B87-88). - ISBN 2-87093-084-4 (dl. I) en 2-87093-085-2 (dl. II).

I. *Cartes de Belgique* / Marguerite Silvestre [et] Michel-Benoit

Fincoeur; avec la collaboration scientifique de Claire Chantrenne [et] Bart Op de Beeck. - 563 blz.

II. *Carte topographique de la Belgique au 1:20 000* / Claire Chantrenne [et] Bart Op de Beeck; avec la collaboration scientifique de Marguerite Silvestre [et] Michel-Benoit Fincoeur. - 333 blz.

ELKHADEM, H. & HEERBRANT, J.-P.

Bibliotheca Mercatoriana / Hossam Elkhadem & Jean-Paul Heerbrant. - Brussel/Bruxelles: Koninklijke Bibliotheek/Bibliothèque Royale, 1994. - 102 blz. - (Monografieën van de Koninklijke Bibliotheek Albert I; B89). - ISBN 2-87093-086-0. - Resultaten van een enquête naar Mercators atlassen en kaarten.

GEOGRAPHISCH-TONEEL

Geographisch-Toneel, of uitgezochte Kaarten, tot gemak der Officieren, Reisigers en Liefhebbers. - [Facsimile]. - Weesp: Robas BV, [1994]. - (Robas Facsimile-Fonds; [6]). - Facsimile van uitgave Amsterdam: D. Weege, 1753. - ISBN 90-72-770-59-5.

GHEIN, R. de

De oudste kaarten van het graafschap Vlaanderen 1538-1656 / Rik De Ghein. - In: *Annalen van de K.O.K.W.* 97(1994), blz. 233-456. Zie elders in de lijst. - Kartobibliografie van de kaarten van Vlaanderen.

HESELINK-DUURSMA, C.W.

Manuscriptkaarten / C.W. Hesselink-Duursma. - In: *NGT Geodesia* 37(1995)3, blz. 143-147. - Illustratie van de eerste ontwikkeling van de Nederlandse kartografie aan de hand van drie manuscriptkaarten uit het Streekarchief Hollands Midden te Gouda, nl. (1) schetskaart van Oude Rijn, Hollandse IJssel en Lek (ca. 1498), (2) picturale kaart van hetzelfde gebied (ca. 1520) en (3) kaart van het gebied tussen Vianen en Noorloos (1553).

KOEMAN, C., & J.C. VISSER

De stadspattemgronden van Jacob van Deventer: Map 5 Nederland Overijssel, Drenthe en Groningen. - Alphen aan den Rijn: Stichting tot bevordering van de uitgave van de plattegronden van Jacob van Deventer; Canaletto; 1994. - Portefeuille met de volgende inhoud: (1) *Kaartbeschrijvingen Map 5 Nederland Overijssel, Drenthe en Groningen* / door A.J. Gevers ... [et al.]; eindred. P.C.J. van der Krogt. - 17 tekstbladen; (2) *Reproducties Map 5 Nederland Overijssel, Drenthe en Groningen.* - 24 bladen facsimile's. - ISBN 90-6469-692-6. - Prijs f 250. - Bijgevoegd is: *De stadspattemgronden van Jacob van Deventer* / C. Koeman & J.C. Visser. - Landsmeer: Robas; Alphen aan den Rijn: Canaletto, 1992. - [16] blz.; ill. - Met Voorwoord van C. Koeman, Inleiding door J.C. Visser en Algemene beschrijving van de kaarten door P.C.J. van der Krogt. - ISBN 90-72770-32-3.

KRETSCHMER, I.

Zur Entwicklung thematischer Atlanten im 19. und 20. Jahrhundert / Ingrid Kretschmer. In: H. Wolff (hrsg.), *Vierhundert Jahre...*, blz. 231-263.

KROGT, P. van der

Commercial cartography in the Netherlands with particular reference to atlas production (16th-18th centuries) / Peter van der Krogt. - In: *La Cartografia dels Països Baixos* (zie elders in deze lijst), blz. 70-140).

Gerhard Mercators Atlas / Peter van der Krogt. - In: H. Wolff (hrsg.), *Vierhundert Jahre...*, blz. 30-39.

LOUWET, W.

De portretpenning van Gerard Mercator door Simon de Passe / Walter Louwet. - In: *Annalen van de K.O.K.W.* 97(1994), blz. 159-170. Zie elders in de lijst.

MERCATOR (Brussel)

Gerard Mercator Cartograaf 1512-1594 / Jean-Marie Duvoisiel en Joost De Geest (alg. coörd.); bijdr. van Roger Calcoen... [et al.]. - Brussel: Gemeentekrediet, 1994. - 157 blz. - Beschrijving van de Mercatorverzamelingen in de Koninklijke Bibliotheek Albert I te Brussel, het Museum Plantin-Moretus te Antwerpen en de Koninklijke Oudheidkundige Kring van het Land van Waas te Sint-Niklaas. Ook verschenen in het Frans.

MUSALL, H.

Kein Atlas ohne Weltkarte: Weltkarten vom Ende des 17. bis zur Mitte des 19. Jahrhunderts / Heinz Musall. - In: H. Wolff (hrsg.), *Vierhundert Jahre...*, blz. 95-103.

OSWALD, J.

Zur Geschichte biblischer Atlanten / Julius Oswald SJ. - In: H. Wolff (hrsg.), *Vierhundert Jahre...*, blz. 213-230.

PENNEMAN, Th.

Gerardus Mercator de Repelmunda: Vragen bij de biografieën / Theo Penneman. - In: *Annalen van de K.O.K.W.* 97(1994), blz. 11-25. Zie elders in de lijst.

Astrologie in de eeuw van Mercator: Een reeks schetsen / Theo Penneman. - In: *Annalen van de K.O.K.W.* 97(1994), blz. 27-158. Zie elders in de lijst.

PETERS, P.

Restauratie van de twee Mercator-globes uit de collectie van de Koninklijke Oudheidkundige Kring van het Land van Waas / Paul Peters. - In: *Annalen van de K.O.K.W.* 97(1994), blz. 187-194. Zie elders in de lijst.

POEL, X. van de,

Changing world views in Mercator's time and their impact on cartography / Xavier van de Poel. - In: *IMCoS Journal* 60 (Spring 1995), blz. 8-11.

POORTMAN, W.C. & AUGUSTEIJN, J.

Kaarten in bijbels (16e-18e eeuw) / samengest. door Wilco C. Poortman en Joost Augusteijn. - Zoetermeer: Uitgeverij Boekencentrum, 1995. - 274 blz. - ISBN 90-239-1215-2. - Prijs f 147,50.

SCHEELE, Th.

Mercator, cultureel ambassadeur van Vlaanderen / Theo Scheele. - In: *NGT Geodesia* 37(1995)2, blz. 101-103.

SHIRLEY, R.

Early Italian atlas maps in the Mercator Museum, Sint-Niklaas, Belgium / Rodney Shirley. - In: *IMCoS Journal* 60 (Spring 1995), blz. 15-17.

SMITS, J.

For pleasure and support (bis dat qui cito dat) / Jan Smits. - In: *La Cartografia dels Païses Baixos* (zie elders in deze lijst), blz. 141-258.

VERRYCKEN, A.

De Middeleeuwse wereldverkenning / Amber Verrycken. - Leuven; Amersfoort: Acco, 1990. - (Dossiers Geschiedenis / o.l.v. Rafael de Keyser). - ISBN 90-334-2211-5.

VRIES, D. de

Official cartography in the Netherlands / Dirk de Vries. - In: *La Cartografia dels Païses Baixos* (zie elders in deze lijst), blz. 18-69.

WAWRIK, F.

Renaissance- und Barockatlanten [en] Die Atlanten der Auf-

klärung / Franz Wawrik. - In: H. Wolff (hrsg.), *Vierhundert Jahre...*, blz. 41-66 [en] 67-80.

WERNER, J.

Amsterdam slaat de vleugels uit: het begin van een kartografische traditie: een kleur uit de collecties van de Universiteitsbibliotheek Amsterdam / geselecteerd en toegelicht door Jan Werner. - Lugduni Batavorum: ex officina Ammonisiana, 1994. - Vouwblad met vijf prentbriefkaarten.

A Hebrew map in a work by Hugh Broughton / Jan W.H. Werner. - In: *Bibliotheca Rosenthaliana: treasures of jewish booklore*. - Amsterdam: Amsterdam University Press, 1994. - blz. 22-23.

Wandkaarten van Frederick de Wit (ca. 1630-1705), uitgever te Amsterdam / Jan Werner. - In: *Historisch Tijdschrift Holland* 26(1994)4/5, blz. 358-362.

WITTE, G. de

Preservatie, conservatie en restauratie van de IATO-atlas van de Koninklijke Oudheidkundige Kring van het Land van Waas / Guy De Witte. - In: *Annalen van de K.O.K.W.* 97(1994), blz. 195-232. Zie elders in de lijst.

WOLFF, H.

Vierhundert Jahre Mercator, Vierhundert Jahre Atlas: 'Die ganze Welt zwischen zwei Buchdeckeln', Eine Geschichte der Atlanten / Hrsg. v. Hans Wolff im Auftrag der Bayerischen Staatsbibliothek. - Weissenhorn in Bayern: Anton H. Konrad Verlag, 1995. - 382 blz.; ill. - (Ausstellungskatalog / Bayerische Staatsbibliothek; 65). - ISBN 3-87437-358-4 (geb.) en 3-87437-366-5 (kart.). - Prijs DM 68,-- (geb.) resp. DM 39,-- (kart., alleen tijdens de tentoonstelling). - Essaybundel en catalogus bij de tentoonstelling, 5 april - 1 juli 1995. De algemene en 'Nederlandse' bijdragen zijn afzonderlijk in deze lijst vermeld.

ZAHN, U., & V. KLEINSCHMIDT

Der Schulatlas seit dem 16. Jahrhundert / Ulf Zahn, Verena Kleinschmidt. - In: H. Wolff (hrsg.), *Vierhundert Jahre...*, blz. 153-178.

ZAK-ATLAS

Zak-Atlas van het Koninkrijk der Nederlanden en het Groot-Hertogdom Luxemburg in dertien kaarten / Ontworpen, geteekend en op Steen gegraveerd door J. Jaeger. - [Facsimile]. - Weesp: Robas BV, [1994]. - (Robas Facsimile-Fonds; [7]). - Facsimile van uitgave Groningen: J. Oomkens J.Zoon, [1843]. - ISBN 90-72-770-58-7.

Inhoud historisch-kartografische tijdschriften

IMCoS JOURNAL, No. 60 (Spring 1995)

Poel, Xavier van de, Changing world views in Mercator's time and their impact on cartography (blz. 8-11).

Hellwig, Fritz, The cartography of the Rhine (blz. 11-13).

Shirley, Rodney, Early Italian atlas maps in the Mercator Museum, Sint-Niklaas, Belgium (blz. 15-17).

Dreyer-Eimbecke, Oswald, An elf map is published in Iceland (blz. 19-20).

Shirley, Rodney, A rare early Italian map of Japan by Giacomo Piccaglia (blz. 21-24).

THE MAP COLLECTOR, No. 70 (Spring 1995)

Broecke, Marcel P.R. van den, Unstable editions of Ortelius' atlas (blz. 2-8).

Ala'i, Cyrus, Persia or Iran What do the maps say? (blz. 12-17).

Casten, Richard, & Thomas Suarez, A revised chronology for the mapping of America in the late sixteenth century: Hogenberg, Mazza, Ortelius (blz. 26-30).

Seaver, Kirsten A., The 'Vinland Map': who made it, and why? New light on an old controversy (blz. 32-40).

J. Emmering
Antiquarian Bookseller
and Printdealer

N. H. Voorburgwal 304
1012 RV Amsterdam
tel. 020 - 6231476

Old and Rare maps. West Indiana

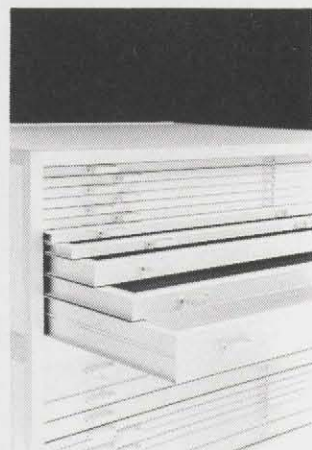
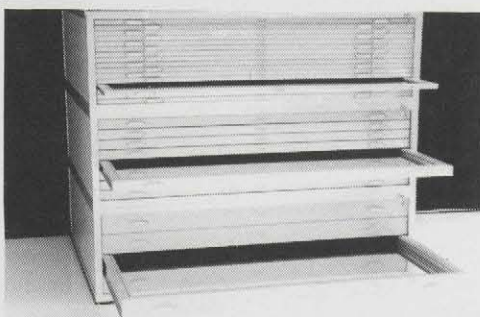
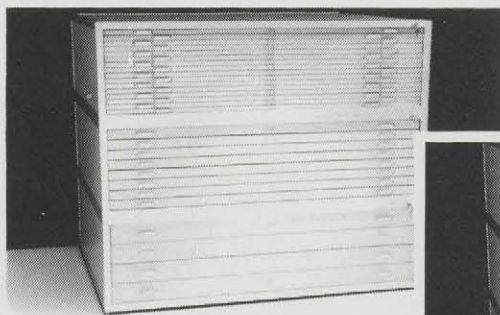

JEZET INTERNATIONAL Bvba
 CONSERVATION ENGINEERS

"PLANORAMA"

Archiefkasten en - modules.
 Onderhoudsvrij aluminium.
 Diverse hoogtes van laden.
 Bodemplaat naar keuze.

Verkoopadres:

SIMBA ALUMINIUM B.V. - Postbus 235 - 4730 AE OUDENBOSCH
 Telefoon 01652-20242/44 - Fax 01652-20262

MONUMENTA CARTOGRAPHICA NEERLANDICA

De Monumenta Cartographica Neerlandica stelt zich ten doel zeldzaam Nederlands kartografisch materiaal te inventariseren, te beschrijven en gedeeltelijk in facsimile uit te geven.

Op deze manier wordt een betere toegankelijkheid van Nederlandse kartografische rariora geboden aan kartografen, historici, kunsthistorici, liefhebbers van oude kaarten enz. in de gehele wereld. Met de publicatie van de Monumenta Cartographica Neerlandica wordt de hoop uitgesproken, dat een nog betere waardering van de Nederlandse kartografie in haar bloeiperiode wordt bevorderd. Talrijk nieuw materiaal wordt voor het eerst genoemd en geïllustreerd. Elk deel bestaat uit een rijk geïllustreerd tekstboek (28,5 x 40 cm) en een portefeuille (41 x 58 cm) met een groot aantal facsimiles.

Monumenta Cartographica Neerlandica I

Kaartenmap met tekstdeel (172 pagina's)

Günter Schilder

f 275,— ISBN 90 6469 561 X

Monumenta Cartographica Neerlandica II

Kaartenmap met tekstdeel (172 pagina's)

Günter Schilder

f 275,— ISBN 90 6469 573 3

Monumenta Cartographica Neerlandica III

Kaartenmap met tekstdeel (352 pagina's)

Günter Schilder

f 295,— ISBN 90 6469 651 9

Monumenta Cartographica Neerlandica IV

Kaartenmap met tekstdeel (370 pagina's)

Günter Schilder

f 300,— ISBN 90 6469 660 8

Nova et accurata Geographica Inferioris Germaniae;

(Amsterdam 1607) Deel I Petrus Kaerius

Atlas met inleiding

Günter Schilder

f 190,— ISBN 90 6469 662 4

Gewestkaarten van de Nederlanden;

Kaarten met een picturale weergave van alle kerken en kloosters

Jacob van Deventer (1536-1545)

Kaartenmap met tekstdeel

Prof. dr. ir. C. Koeman

f 185,— ISBN 90 6469 673 X

Generaale land-kaart van de Loopicker-waard, gemeeten A° 1771;

David Willem Carel Hattinga

Tekstdeel met kaart

Prof. dr. ir. L. Aardoom

f 95,— ISBN 90 6469 664 0

HISTORISCHE STADSPLATTEGRONDEN VAN NEDERLAND

Een reeks kaartwerken, waarin de belangrijkste plattegronden van Nederlandse steden vanaf de 16e tot en met de 20e eeuw worden gereproduceerd. Verschillende plattegronden bestaan uit meerdere bladen.

Historische stadsplattegronden van Nederland

kaartenmap met tekstdeel

I **Amsterdam**, W. Hofman

f 160,— ISBN 90 6469 556 3

II **Rotterdam**, P. Ratsma

f 185,— ISBN 90 6469 624 1

III **Utrecht**, Marijke Donkersloot-de Vrij

f 125,— ISBN 90 6469 647 0

IV **Batavia**, Bea Brommer

f 150,— ISBN 90 6469 649 7

V **De steden van Hollands Noorderkwartier**, Jan Beenakker

(Alkmaar, Beverwijk, Edam, Enkhuizen, Grootebroek, Hoorn,

Medemblik, Monnickendam, Purmerend)

f 225,— ISBN 90 6469 658 6

VI **Haarlem**, B. Speet, A.G. van der Steur en mw. M.H.G. Clement-van Alkemade

f 185,— ISBN 90 6469 672 1

LOSSE KAARTEN

Provinciekaarten (in kleurendruk);

Christiaan Sgrooten (1577-1603)

Blad Noord-Holland/Friesland

f 25,—

Blad Zeeland

f 25,—

Blad Limburg

f 25,—

(andere bladen in voorbereiding)

Canaletto

Postbus 68 2400 AB Albert Einsteinweg 25a Alphen aan den Rijn.

Verkrijgbaar via de boekhandel of bij de uitgever.

Telefoon 01720-44667*

Telefax 01720-40209